

ДРАГАНА МЕЦАНОВ

ТИПОЛОГИЈА ОБЛИКА СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА У БЕОГРАДУ

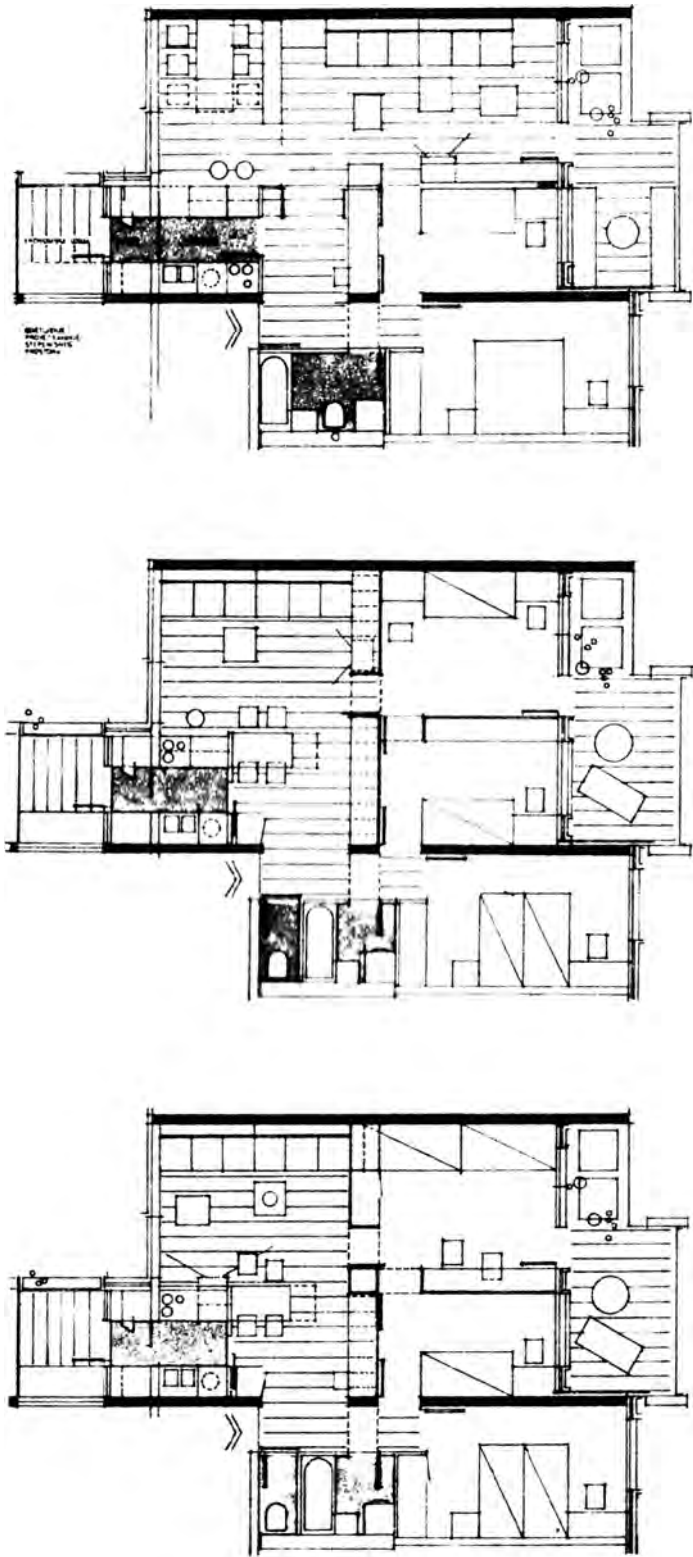
Изградња станова

Стамбени фонд предратне Југославије био је, у целости узев, и лошег квалитета и лоше распоређен. После ослобођења, само је мањи број станова, који је припадао бољем делу стамбеног фонда а нашао се на мети закона о национализацији и експропријацији, могао бити праведније распоређен, и то онако како су тадашње прилике и потребе допуштале.

Иако је ситуација и пре рата била неповољна, услед ратних разарања и наглог прилива становништва после рата у градове и индустријска средишта, стално се погоршавала. Уза све то, изградња станова у друштвеном сектору била је стављена у други план, те је дуги низ година након рата пратила грађење већих индустријских комплекса, или су само поједине установе иницирале стамбену изградњу.¹ Приватна стамбена изградња у породичним кућама није се развијала делом због напуштања села² и одласка претежно у већа, индустријска места, а делом због помањкања средстава код оних који су имали потребу за стамбеним простором, или због несташице материјала и сл.

Интензивнија стамбена изградња почиње тек онда када су установљени стални извори друштвених средстава. С обзиром на огроман градитељски фонд који чине стамбене зграде грађене педесетих година XX века, неоспорно је означити их као *градитељско наслеђе*, без обзира да ли поседују елементе споменичких вредности.

У овом периоду уговорана је углавном изградња великих блокова, тј. читавих насеља, између основних уговарача, тзв. носилаца изградње, који су по правилу били овлашћени органи (дирекције, заводи итд.), и банке као наручиоца, с једне стране, и грађевинских предузећа, непосредно или преко својих пословних удружења, са друге стране. Уговором између тих партнера било је све

Сл. 1. Станови пројектовани за три, четири и пет станара (илустрација преузета из: Мате Бајлон, „Становање, Тема 1: Организација стана“, св. 41, Архитектонски факултет, Београд, 1979, 52)

унапред утврђено – почев од пројекта па до начина како ће се изводити продаја станова, у свему по утврђеној или одобреној цени, а на основу уговора. Таква организација грађења великог броја станова на једном месту у *Изградњи* је својевремено названа производњом станова за тржиште те, иако је донекле подстицала усавршавање технологије грађења, имала је основне недостатке јер је „одговорност била подељена на низ самосталних учесника који су у ланцу програмирања, планирања и изградње учествовали, па према томе није било стварне одговорности у односу на купца – корисника стана“.

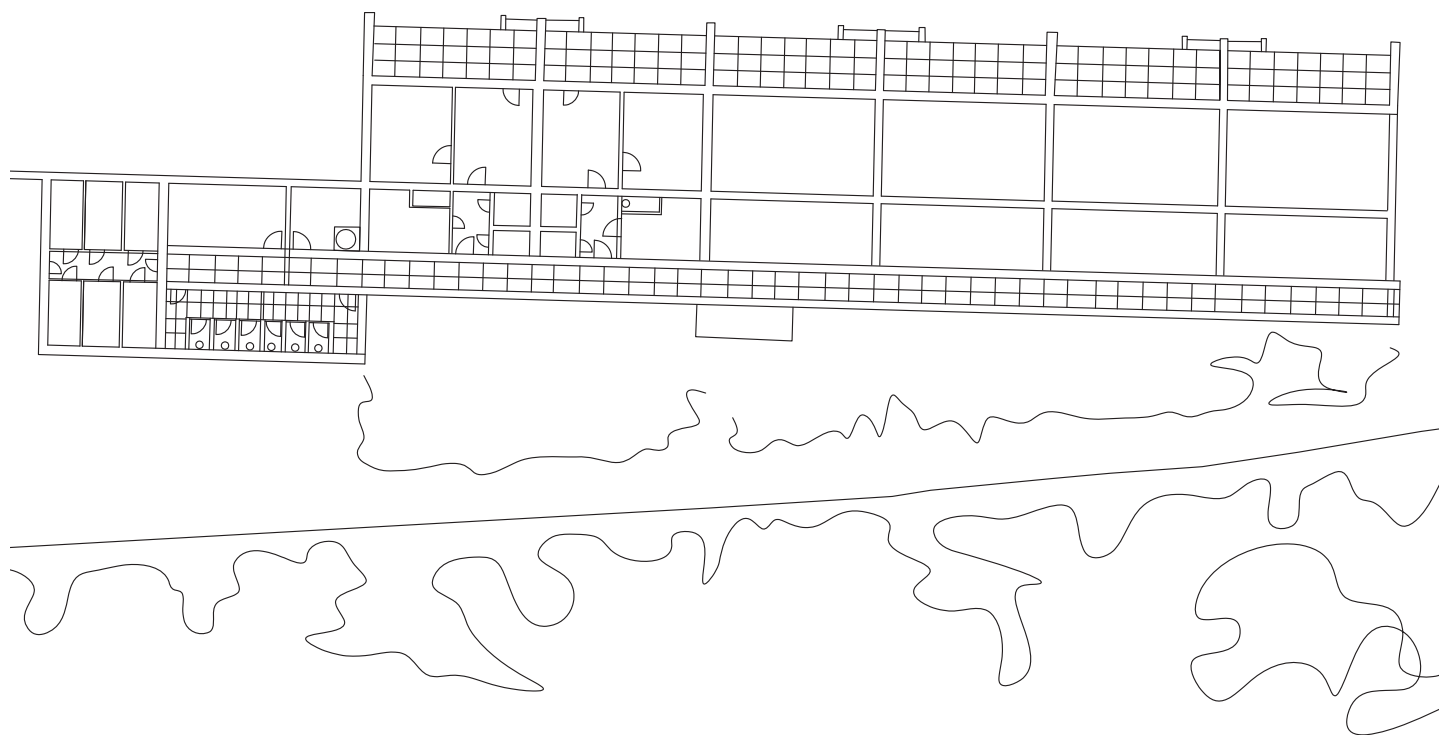
Релативно велики пораст стамбене изградње – нарочито оне у друштвеном сектору, са приближно 40.000 станова негде око 1960. године– достићи ће свој врхунац 1976. године.

Међутим, према проф. Мати Бајлону, развој стамбене изградње код нас пропраћен је бројним проблемима. Наиме, услед расипања средстава и површина, тј. неправилним коришћењем расположивих средстава, стамбена изградња се развија у низу супротности. Поред тога, постоји проблем ограничених материјалних могућности, пораст захтева који прате развој друштва, помањкање усвојених програмских начела, недостатка регулатива које би штитиле, усмеравале и осигуравале одређена извршења итд. Истовремено, стално су се мењале врсте и асортиман производа који су се користили у стамбеној изградњи. У брзоплетом и често неразумном мењању одређених облика организације истраживачког и другог рада, лошој кадровској политици, условима импровизација, недовољној стимулацији индивидуалних улагања и недефинисаности садржаја цене стана лежали су разлози великих финансијских губитака у стамбеној политици и изградњи.

Типолошку студију стамбене архитектуре урадили су проф. Мате Бајлон, Михајло Чанак, и други, и тако осмишљена типологија, заснована пре свега на организацији просторија, никада није критикована. Иако се о стамбеној архитектури много писало, другачије типологије нису формиране.

У овом тексту, типолошка студија Мате Бајлона и других аутора ни у ком случају се не оспорава, већ се на изванредан начин преиспитује. То значи да се фактору организације простора и даље придаје велики значај, али се уводе принципи формирања типологије који су у постојећој литератури крајње занемаривани – однос функције и форме, опремљеност станова, унифицирање распона итд.

Разлог за преиспитивање типологије аутора Мате Бајлона није небитан. У ремоделовању и адаптацијама

Сл. 2. Типски пројекат намењен за потребе индустријских зона (илустрација преузета из: Стјепан Гомбош, „Проблеми пројектирања станова од ослобођења до данас“, Архитектура, IV, бр. 5–6, Загреб, 1950, 52)

стана које су бројне зграде претрпеле, организација стана се често у мањој или већој мери мења. Тако се показало да су теоретске поставке организације станова из педесетих година у међувремену проживеле редефинисање услед промена начина живота корисника, на основу чега су испрва и постављене.

Из тог разлога, опредељење за нове типолошке студије усмерено је на низ фактора који се сада у раду уводе.

Типолошка студија стамбене архитектуре

Пре него што је осмишљен овакав концепт разраде типологије, извршено је упознавање са постојећим изворима, потеклим од аутора оваквих тема. Типолошке класификације су вршене углавном на основу:

- организације стана, тј. унутрашњег распореда просторија,
- од начина груписања на етажи или архитектонског склопа и
- намене и величине станова.

Због тога се у овом тексту инсистира на новим критеријумима за формирање типологије, јер би то представљало својеврстан допринос истраживању ове теме. На основу анализе и примера, изведена су три начина, тј. критеријума, за типолошко разврставање примера стамбене архитектуре педесетих година XX века.

На основу програма или садржаја станова

Критеријуми за формирање типолошке класификације на основу програма или садржаја станова су:

- квадратура стамбених јединица,
- број просторија у стану,
- зонирање стамбене површине и број евентуалних зона (економска, индивидуална, заједничка, дневна/ноћна, дечја, родитељска итд),
- опремљеност стана инсталацијама инфраструктуре и завршне обраде у избору одређених материјала.

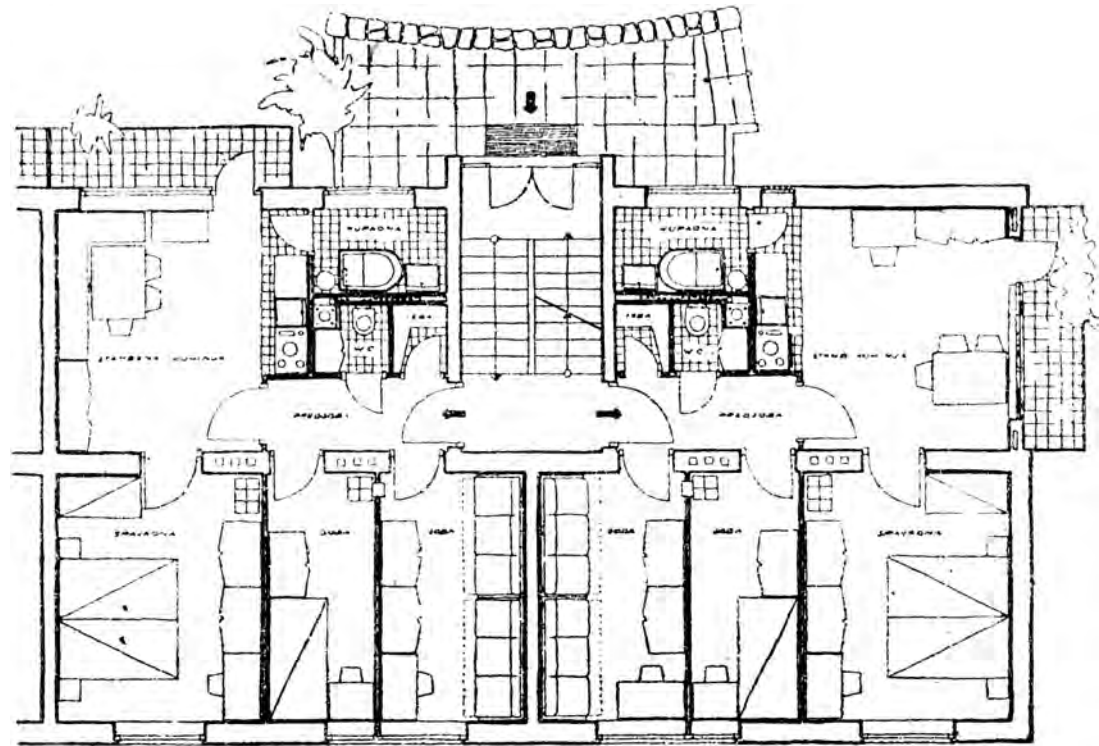
На основу односа функције и форме

Критеријуми за формирање типологије на основу односа функције и форме биће засновани у односу на то колико је један од параметара доминантнији у односу на други.

Одатле се појављују критеријуми:

- функционалне повезаности кроз организацију у зонама,
- постојање просторија у стану које имају две функције или више њих,
- увођење балкона или терасе,
- унифицирање распона и стандардизација садржаја према производним мерама грађевинских компонента,
- инсистирање на одређеној форми стана услед уклапања у оквиру архитектонског склопа.

Сл. 3. Архитектонски склоп, аутор арх. Иво Бартолић (илустрација преузета из: Стјепан Гомбош, „Проблеми пројектирања станова од ослобођења до данас“, Архитектура, IV, бр. 5–6, Загреб, 1950, 51)

На основу хронолошке анализе развоја просторне структуре

Критеријуми за формирање типологије на основу степена у развоју препознатљиве структуре могли би се, у ствари, формирати само на основу темељног познавања станова овог периода, њихове морфологије и анализе великог броја примера. Зато се овде може ослонити на истраживање проф. Мате Бајлона и његов текст о анализи програмског садржаја *Извештај комисије ЈЦГ³ за израду предлога стандарда уређаја, и опреме у стамбеној изградњи*, као и део о развоју.

Основни критеријуми за типологију на основу хронолошке анализе развоја просторне структуре су:

- година пројектовања и изградње,
- садржај и опремљеност станова инсталацијама инфраструктуре и завршне обраде у избору одређених материјала (овај критеријум поклапа се са критеријумом наведеним у првој типолошкој класификацији),
- постепено увођење нових елемената у концепт пројекта, а који немају порекло у историјским узорима или узорима из иностранства,
- постепено увођење нових елемената у концепт пројекта а који засигурно своје порекло вуку из неког од страних узора или из традиционалне изградње,
- параметар економичности реализације пројекта.

I ТИПОЛОГИЈА СТАМБЕНИХ ОБЈЕКТА НА ОСНОВУ ПРОГРАМА СТАНОВА

Статистички показатељи који говоре о квадратури станова грађених након Другог светског рата објављивани су у неколико извора података (њих преноси Мате Бајлон у својим истраживањима). Статистике у овом случају потврђују извесне тежње у масовној изградњи станова. Мада се површина стана увек наводи као неадекватно мерило за квалитет стамбене јединице, и испред ње ставља појам организације стана, овај критеријум није занемарљив у намери да се изврши типолошка класификација.

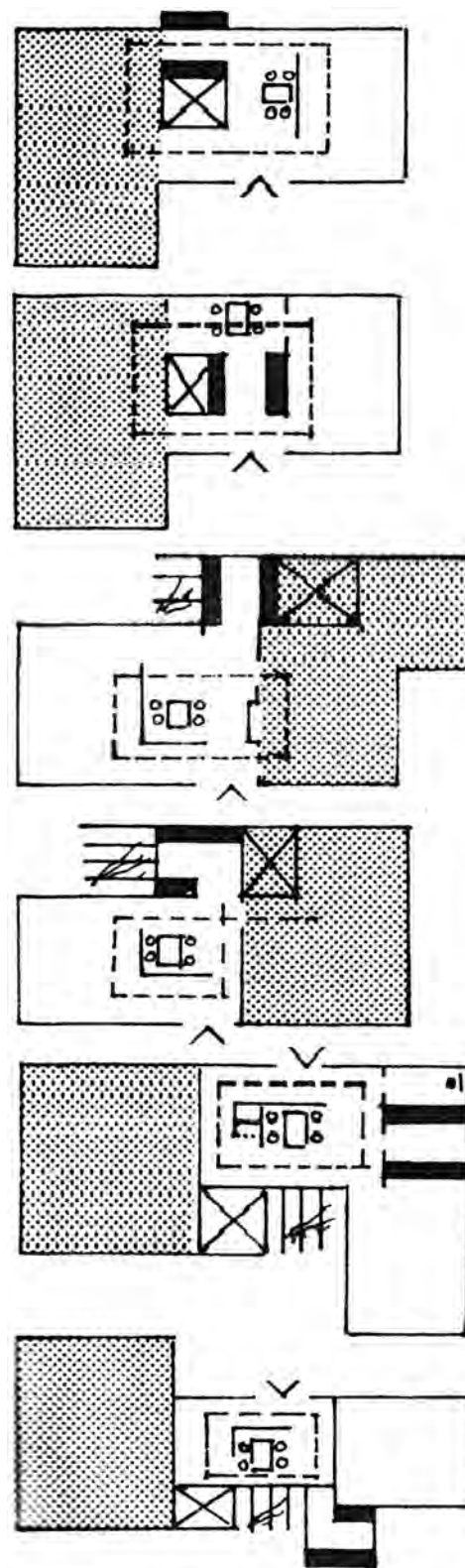
У својим истраживањима употребне вредности стана, Бајлон се води тиме да је одређивање корисне површине стана у односу на број особа, тј. станара, довољно за његово вредновање.

Наиме, стан се пројектује према претпоставци да ће у њему живети породица са одређеним бројем чланова, па се и просторије димензионишу на основу њихових потреба. Бајлон наводи како у организацији основе стана углавном полазимо од програма да тај стан, поред просторија одређених за спавање, лични живот станара, купатила и просторије за вођење домаћинства, треба да садржи и један простор за окупљање свих чланова домаћинства, заједнички пријем за госте итд. У пракси је та просторија, тзв. дневна соба, врло често оптерећена низом других активности

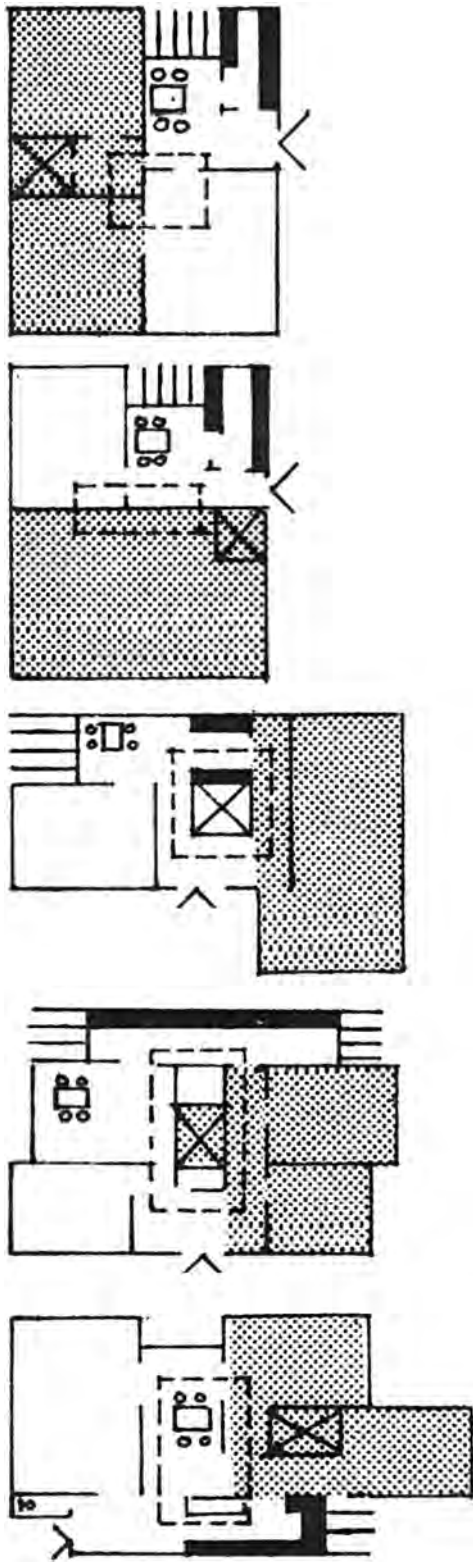
– простор за дечју игру, радни кутак, спавање, исхрана и слично. Узроци су различити: неусклађени односи између погрешно постављених захтева и економских могућности, погрешна дистрибуција станова у односу на потребе корисника, тенденције ка социјалној сегрегацији и дискриминацији, помањкање одређених типова станова на тржишту и станова уопште, погрешно програмирање стамбеног простора и, што је од нарочитог значаја, често неадекватна организација површине стана. Тај фактор, добра организација стана, утиче на то да се једна одређена површина може боље искористити, значи боље вредновати. То и јесте разлог што је у Бајлоновој студији организација стана у жижи разматрања, испред других параметара. Када је реч о површини стана, појављују се и тзв. границе раста. Наиме, свако одабрано решење стана има своју доњу и горњу границу површине, унутар којих даје најповољније вредности у погледу употребљивости стана и трошкова условљених површином. Одређена концепција стана може смањењем површине изгубити од своје употребне вредности неадекватно постигнутим уштедама, а исто тако, повећањем површине не мора оправдати ту увећану разлику коју пружа у односу на вишак уложених средстава. Уједно, према Бајлону, треба имати на уму и чињеницу да смањена или увећана површина за један истоветно организовани простор нема исту цену по метру квадратном – тј. смањени квадратни метар углавном је скупљи, а повећани до одређених граница јефтинији од просечног.

Ако се осврнемо на статистике, показатељи спроведени крајем шездесетих и почетком седамдесетих година указују да је просек корисне површине у тадашњој Југославији износио 12 квадратних метара, и то за градове 14 m², док за села приближно 10 m². Међутим, право стање се може увидети тек када се сагледа како су површине које дају просек стварно распоређене на станове.

Према појединим социолошким истраживањима предвиђају се минималне корисне површине у стану. Тако према социологу Шомбару де Лову (Chombart de Loue) површина од 8 m² до 10 m² у стану треба да представља такозвани патолошки праг, испод којега постоје могућности јављања психофизичких последица код личности и у њиховом развоју. Када се такав критеријум примени на наш стамбени фонд, долази се до закључка да је тад постојало 1.200.000 станова са границом од 8 m² по особи, а са границом од 10 m² чак преко 1.800.000 станова, што је у то време представљало око 36 одсто укупног стамбеног фонда у Југославији. Друга граница коју постављају поменути социолошка истраживања јесте граница од 12 m² до 14 m² или такозвани критички праг, јер се испод тога

Сл. 4. У приказаним шемама кружна веза остварује се на неколико различитих начина (илустрација преузета из: Мате Бајлон, „Становање, Тема 1: Организација стана“, св. 41, Архитектонски факултет, Београд, 1979, 41)

Сл. 5. У приказаним шемама приказане су две алтернативе – прве две основе разликују се у погледу међусобног односа група и положаја група у односу на правац улазне комуникације (илустрација преузета из: Мате Бајлон, „Становање, Тема 1: Организација стана“, св. 41, Архитектонски факултет, Београд, 1979, 42)

јављају напетости које изазивају негативне последице и у међусобним односима у породици и код њених чланова. Када би се та граница задржала само на 12 m², онда би било претерано насељено још око 600.000 наших станова, а када би се повећала на 14 m², онда би претерано насељено било око 1.300.000 станова, што укупно значи 62 одсто стамбеног фонда у целој земљи.

То није значило да је постојао недостатак толиког броја станова него да су упоредо били присутни и дефицитарност и лоша расподела станова. Права слика може се добити тек ако се изврши анализа величине станова у односу на површину и број особа. Приближно 50 одсто породица у Београду имао је три или четири члана. Према корисној површини од 20 m², по особи, било је потребно 2.500.000 станова корисне површине од 60 m² до 80 m². Међутим, таквих станова било је много мање.

Ситуација је подједнако неповољна када се одређује број соба у становима који је потребан за одређене структуре – породице од три или четири члана. Наиме, стамбени фонд након Другог светског рата састављен је претежно од станова са две собе и оних мањих. Однос је једнако неповољан и за укупни стамбени фонд и за станове изграђене у друштвеном сектору.

Значи, ако се посматра структура станова која је дата за друштвени сектор, од чијег броја се у градовима налази око 800.000, јасно је да је број станова који може задовољити постојећу структуру знатно испод одговарајућих потреба. За структуре породица са три и четири члана потребни су станови од три, односно четири собе, са уобичајеном организацијом простора, и само један део двособних станова који су тако организовани да станарима могу пружити повољне услове.⁴

Како се те анализе заснивају на врло уопштеним подацима, према попису становништва из 1961. године, и с обзиром на то да је стамбена политика много комплекснији процес од поменутих анализа, требало је разрадити систем који би пружио детаљнији увид у већи број података, у сваком случају за поједине секторе. У неким пројектима полазишта су били заснована управо на томе колико особа је предвиђено да живи у неком стану, па је у складу с тим стан и пројектован. Ту су архитекти настојали да, уз што бољу организацију станова, пројектују што практичније стамбене јединице, а уз што већу уштеду у материјалима и што мању квадратуру. Извесни примери представљају веома добра решења. Архитекти Владо Поточњак, Казимир Остроговић и Иво Бартолић били су веома активни аутори, у смислу да су пројектовали велики број објеката, од којих је немали број и изведен. Може се рећи да су били и веома промовисани у стручним часописима.

Након Другог светског рата, практично почиње планска изградња масовних објеката. Архитекти су тој изградњи приступили с много ентузијазма и инспирације, али су, према речима Казимира Осторговића, Владе Поточњака и Иве Бартолића, у чланку *Пројектанти говоре о својим пројектима*⁵, били потпуно неорганизовани и дезоријентисани како у погледу одређеног става о новим условима и структури социјалистичког друштва тако и у погледу јасно одређених смерница и појмова у садржају стана. У недостатку података о расположивом материјалу и потенцијалу пошли су путем традиционалног наслеђа. Јављају се разни појмови и супротна схватања како и какве станове треба градити. Први изграђени станови реализовани су у знаку тих супротности. С једне стране, граде се станови са често претераном изграђеном површином и раскошном опремом, а са друге, станови с минималном корисном површином и врло скромном опремом и, нажалост, они су били много чешћи.

Користиле су се све могуће теоретске претпоставке масовне изградње добрих станова за радне људе, које су у свету препоручивали разни теоретичари архитектуре, али сасвим другачијих производних могућности од оних које су владале у индустријски неразвијеној и ратом опустошеној Југославији.

Станови се смештају у кратке или дугачке, ниске или високе блокове ситуиране на нов начин у слободном простору, који би требало да се озелени и да се осмисле паркинг-површине, без индивидуалних парцела. Граде се, или се барем пројектују, разни познати системи ређања станова у архитектонски склоп на етажи, као што су на пример два, три или четири стана на спрату, приземни или једносратни низови, коридорски систем па и станови у зградама – торњевима са 10 до 15 станова који су захтевали крајњу механизацију свих уређаја у згради, од лифтова до канала за избацивање смећа. Станови у провинцији третирају се на исти начин као и градски. Израђују се пројекти урбанистички идеално замишљених нових села и радничких насеља. Код свега тога се постепено, али врло тешко, ствара веза са стањем и могућностима који постоје на терену и у реалности.

Назире се почетак сређивања прописа, које углавном одређују границе економских могућности. Јављају се и први покушаји спровођења опште стандардизације и типизације не само појединих елемената које би наша грађевинска индустрија могла производити него и одређивање типова зграда, чиме би се олакшала масовна продукција неопходног стамбеног простора. Код тог првог покушаја типизације учева се и надаље помањкање јединственог става у погледу дубље анализе потреба корисника стана и техничких и економских могућности, а није био разјашњен ни сам

Сл. 6. Фотографија изведене монтажне куће типа „монт МГ 1“, на градилишту (илустрација преузета из: Иво Бартолић, „Монтажно грађење стамбених зграда“, Архитектура, IV, бр. 2, Загреб, фебруар 1950, 29)

појам типизације, то јест где се може очекивати успех у типизацији појединих конструктивних делова и делова опреме. У том раздобљу настају разноврсни пројекти типских стамбених зграда с различитим индивидуалним схватањем типизације.⁶

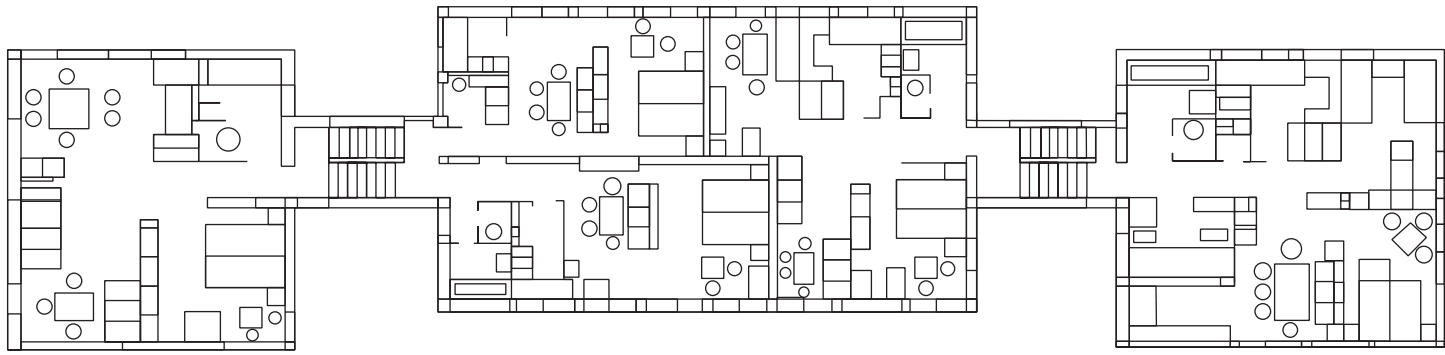
У приближно истом периоду реализују се бројне зграде сличне концепције у Сиску, Загребу, Славонском Броду, Дугој Реси и у Београду, у насељима Пионир и Браће Јерковић.

У једној етажи смештена су четири стана на два степенишна језгра. Диспозиција станова представља добро функционално решење. Постигнута је групација спаваће собе с купатилом и гардеробом, као и дневне собе с трпезаријом и кухињом. Ту је економија стана подређена функцији, међутим, није постигнута економија вертикалних одвода (три одвода на два стана).

Крајем 1947. године, Министарство грађевина ФНРЈ објавило је прве нормативе за пројектовање станова. Ти нормативи усмерили су пројектовање станова према економској дисциплини, с ограничењем дозвољених изграђених површина. Садржај стана одређен је према броју кревета одраслих особа. Како је и даље остао неуједначен став према низу питања становања и у вези са општом проблематиком изградње стамбеног фонда, то су пројектовани и изграђени велики станови, у које је, стицајем околности и услед великих потреба за стамбеним простором, усељавано више породица.

Такав став је детерминисан почетком 1949. године, потребом изградње већег броја станова.⁷

Крајем 1951. године, Савез за грађевинске и комуналне послове СР Србије, уз активно учешће људи из струке, тачније Друштва архитеката Србије, расписао је

Сл. 7. Основа монтажне куће типа „монт МГ 1“ (илустрација преузета из: Иво Бартолић, „Монтажно грађење стамбених зграда“, Архитектура, IV, бр. 2, Загреб, фебруар 1950, 29)

јавни конкурс за идејна решења типова стамбених зграда за једну породицу. Разрада награђених и откупљених пројеката, тј. идејних решења поверена је појединим ауторима. Како је током лета 1952. године укинута Главна управа за грађевинске и комуналне послове СР Србије, тако је организацију завршетка акције преузео Економски институт СР Србије. Израђени типски пројекти приказани су у публикацији института *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда* (Београд, 1953). У публикацији је приказано око 60 типских пројеката. Конкурс је донео и извесна решења која, мада нису била награђена, представљају прилаз решавању стана.

Тако је у решењу архитеката Иве Куртовића, Ђорђа Стефановића и Ивана Антића карактеристична проширена комуникација за дневни боравак уз кухињу, а у решењу архитеката Мате Бајлона и Бранислава Миленковића наглашено је одвајање заједничких од индивидуалних простора, а исто тако и атријума, односно карактеристични су везни простори у приземљу и на спрату, који омогућавају кружну комуникацију, а истовремено могу да се користе у разне сврхе – за ручавање, учење, дечју игру и слично.

Институт је 1954. одлучио да прошири врсте типова и поверио је одабраним архитектима задатак да израде типске пројекте за једносратне стамбене зграде, које имају од два до седам станова величине за две до седам особа, једносратне у низу и ланчане са по четири стана величине за три до шест особа и још неке друге. Ови типови приказани су у новом допуњеном издању *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда* (Београд, 1958).

Ограничења нормативима, усмерила су пројектовање према економској дисциплини. Проф. Стјепана Гомбоша сматра да је као подлога узет број лежаја у стану, али остао је наразјашњен став према низу детаљних питања у погледу становања. Из насталих пројектних решења тога периода уочава се превласт различитих стамбено-културних и социјалних оријентација.

Решења која су у моменту конципирања задовољавала задате критеријуме, била су дискредитована променом става још пре него што је пројекат могао бити реализован. Зато пројектна решења могу бити оцењена тек као идеје током фаза у оквиру идеолошког и економског развоја наше архитектуре и грађевинарства.

Након објављивања првих норматива, у трагању и програмима инвеститора све се више испољава дезоријентација. Углавном, свуда се јавља тенденција изградње мањег броја већих станова, уместо већег броја мањих. Део инвеститора заузимао је утопистички став код оцене могућности изградње овдашњег друштвеног стандарда уопште. Захтеви су били поткрепљени паролата да се тако гради, односно да се тако не изграђује социјализам, или да треба градити не по диктату тренутне тешке ситуације него с перспективом будућности. Други део инвеститора мотивисао је своје захтеве за веће станове опортунистички. Форсирана је изградња што веће подне површине, а с малим бројем санитарних и економских зона, због тога што су се у реализацији ових детаља јављали највећи проблеми. Тако су настали станови великих површина у које је и могло бити усељено више породица. Но, према мишљењу корисника новоизграђених станова, ниједан компромис у погледу комфора становања није тако тежак као жртвовање интимности породичног и друштвеног живота.

Као што је већ наглашено, почетком 1949. године, уз учешће синдиката и других заинтересованих установа, био је спроведен низ анкета и њихов резултат дао је, у најкраћем, следеће закључке:

- Неопходно је утврдити прототип минималног стана, он ће одговарати потребама брачног пара без деце у времену вишег стамбеног стандарда. Међутим, такви станови биће додељивани породицама са три члана. Смештај парова без деце и самаца био је замишљен у посебним зградама за колективно становање, а принцип намене минималних станова био је прихваћен за више типова станова.

- Стан који перспективно треба да служи породицама од три особе, провизорно ће послужити породицама са четири до пет чланова итд. Ове регулације наишле су на изванредан отпор инвеститора. Темељну ноту пројектантске и грађевинске делатности чиниле су још увек веће стамбене јединице. Тим развојем била је запечаћена судбина створених јединица. Изграђени су у великом броју, опет због става инвеститора, станови за породице с подстанарима, односно сустанарима, уместо правих једнопородичних стамбених јединица.

Крајем 1949. године учињена је нова категоризација станова. У тој акцији били су, између осталих, одређени нормативи још мањих јединица, тј. типова индивидуалних станова брачних парова без деце, с перспективом коришћења тих станова у наредним периодима за самце.

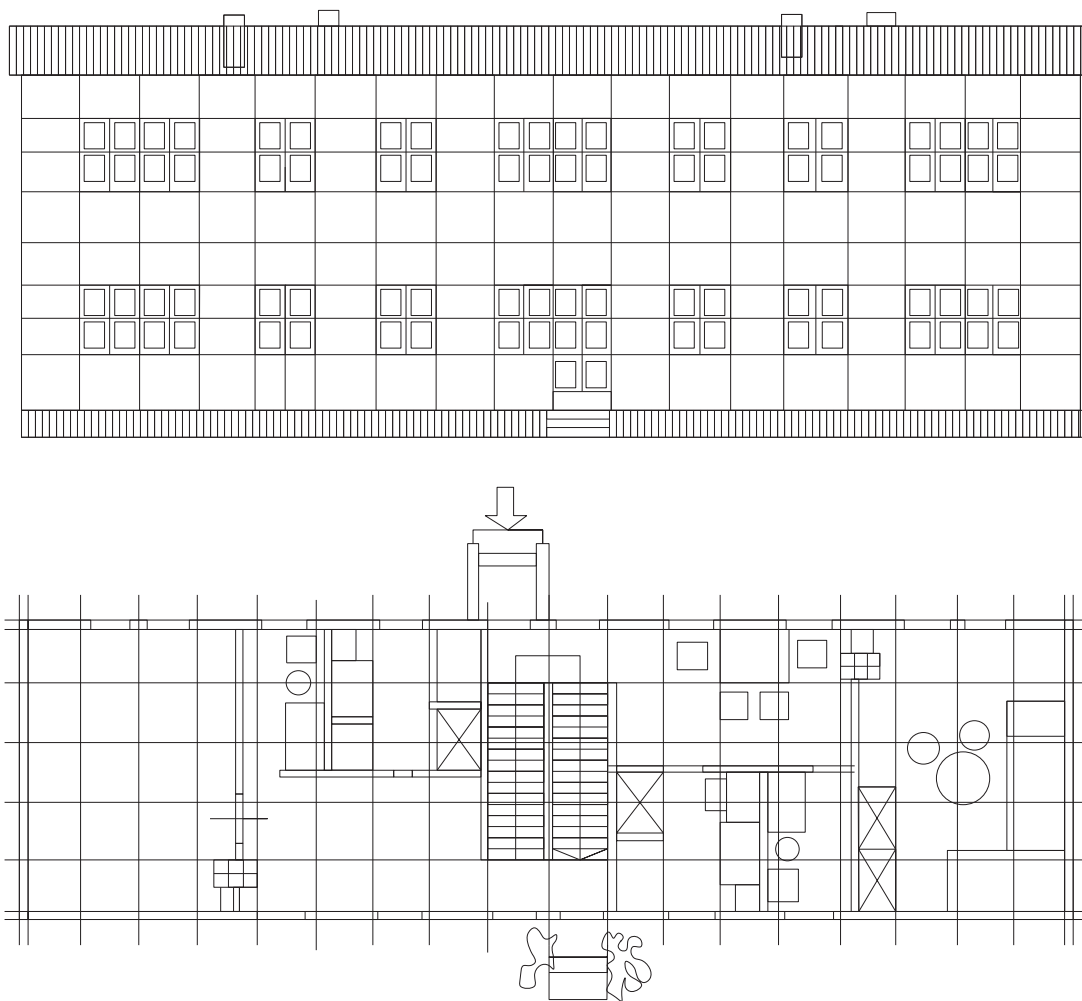
По прототипу решења самачких објеката, по регулативама почетком 1949. године, били су такође одређени женски, односно мушки, трактови са собама од по три кревета и са по једним креветом. Према искуствима, ово се показало као оптимално решење. За изванредан

број самаца биле су предвиђене заједничке тоалетне просторије, с обзиром на мањак санитарних предмета и инсталационог материјала. У посебном тракту смештене су собе за брачне парове и оне су биле пројектоване са одвојеним купатилима. Према оваквим нормативима, крајем 1949. године јавља се већи виши тип колективног становања, са изолованим и самосталним стамбеним јединицама, посебним предсобљима, купатилима итд.

У развоју категоризације станова важан моменат представљају ресторани и мензе за дурштвену исхрану, као и увођење у пројектантску праксу зоне проширене комуникације.

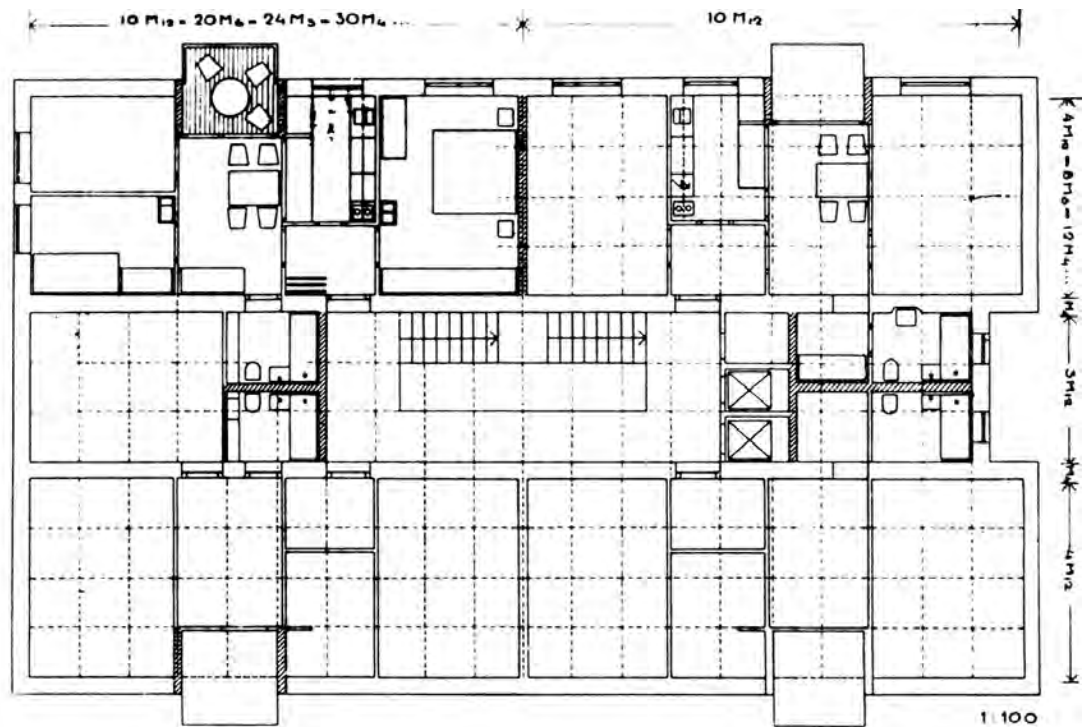
Исхрана у мензама, односно у службеним ресторанима, јавља се као корак према усавршавању еманципације жена и унапређењу привреде кроз растеређење од ситних самосталних и приватних делатности. Тај потез представља и логичан след преображаја кадровске структуре радних колектива, у којима све већи проценат добијају жене.

Са друге стране морала се испоштовати жеља огромне већине заинтересованих корисника да се у извесној мери ипак сачува традиција домаћинства

Сл. 8. Изглед предње фасаде и основа монтажне куће „М2“ (илустрација преузета из: Иво Бартолић, „Монтажно грађење стамбених зграда“, Архитектура, IV, бр. 2, Загреб, фебруар 1950, 26)

Сл. 9. Пројекти
Југословенског
грађевинског центра
– графичко представљање
пројекта у модуларној
координацији,
ДГА-74 из 1959.
(илустрација преузета
из: „Архитектура-
урбанизам“, XIV, бр. 74–
77, Београд, 1975, 29)

с пројектовањем кухиње макар минималне величине. Све је то довело до појаве пројеката данас популарне категорије станова с помоћном кухињом. Нормативи станова с традиционалним економским чворовима за индивидуалну припрему хране у кући били су крајем 1949. године комплетирани.

- Категоризацијом станова по броју кревета и по карактеристикама економских чворова била је створена широка скала типова станова те се показало потребним проширити регулацију норматива дефиницијама намена и назива појединих просторија, те критеријума уређења просторија опремом стандардних димензија. И у погледу принципа диспозиција морало се увести нормирање, да би они могли постати носиоци не само економског него уједно и стамбеног културног стандарда.

У интересу експедитивности рада ревизионих комисија и што брже реализације пројеката, а све у склопу петогодишњег плана индустријализације земље, Министарство грађевина организовало је низ акција поред већ поменутих конкурса. Широка акција за низ прототипа свих категорија станова била је одређена да се представе не само стандарди него и елементи основа архитектонских и урбанистичких композиција!

Код разраде већ приказаних основа стамбених јединица требало је уважити следеће чињенице:

- а) тенденције индустријализације грађевинске делатности;

- б) специфичности које произилазе из планске привреде;

- в) чињенице да је остварење морало бити прилагођено наслеђеној традицији у различитим деловима земље, у техничком и привредном погледу.

Када се говори о зонирању, онда се пре свега полази од чињенице да се живот у стану одвија у једном броју просторија које, функционално повезане, одређују карактер стана.

Мате Бајлон класификовао је станове према распореду основних група просторија: дневни боравак, спавање – хигијена, и домаћинство. Тако их је редефинисао да је зонама дао називе: заједнички живот – индивидуални живот – вођење домаћинства.

Приказавши их у три схеме, он је анализирао и систем комуникације преко којих су ове зоне повезане и у ком односу.

За прву схему карактеристично је груписање с непосредним улазом у сваку од три групе просторија. Схема, иако раније није била примењивана, теоријски је била обрађена у радовима Александра Клајна. За другу схему карактеристична је пролазна дневна соба, или соба за заједничко окупљање. Она има своје почетке у такозваној берлинској соби. Схема је често примењивана у Београду, у становима између два светска рата, а ређе у становима после ослобођења 1945. године. Схема произилази унеколико и из решења стана када се део ходника прекида и додаје дневној соби или

кухињи. За трећу схему је карактеристично да је свакој просторији обезбеђен непосредан прилаз из ходника, тако да, углавном, ниједна просторија, осим оних за личну хигијену и домаћинство, не мора имати унапред сасвим тачно одређену намену, уз евентуално могуће померање преградних зидова.

Друга класификација тиче се поделе основе – схеме у три основне групе, које указују на три различите могућности повезивања функција – просторија у стану у односу на смер улазног кретања. То су: група у којој улаз у стан као правац кретања раздваја функције домаћинства од просторија за интимни живот, услед чега се непосредна кружна веза, када се успоставља, остварује преко заједничког простора; затим, група у којој улазни правац кретања одваја непосредну везу између заједничког боравка и просторија за интимни живот, а непосредна кружна веза може се остварити преко дела за домаћинство; и група у којој улаз у стан као правац кретања раздваја непосредну везу између дневног боравка и домаћинства.

Тема опремљености станова дискутабилног је карактера. У појединим прописима, упутствима и слично, који регулишу питање изградње станова, прописан је степен опремљености према којем се станови сврставају у одређене категорије. У неким се ради о прописивању врсте материјала за завршне радове (на пример, за разна облагања, за врсту подова, окова, или уградни намештај), у другима о врсти уређаја у кухињи, купатилу итд.

Разлике у опремљености, међутим више су утицале на цену стана него на његов квалитет или било коју типолошку карактеристику. Са друге стране, није лако утврдити након 50 година конкретне податке о опремању, јер су готово сви станови изграђени у овом периоду претрпели једну промену или више њих у финалној опреми, тако да је од аутентичних материјала остало веома мало примера. Изградња станова у друштвеном сектору са собом носи приступ социјалне дискриминације, с обзиром на то што разлике у опремљености сноси друштво у целини. Свака категоризација која се предвиђа за станове, а која би се односила на опремљеност, требало би да се због тога сматра за нерелевантну.

Ови општи принципи и критеријуми дају оквир у који се могу уградити специфична тражења и елементи организације простора стана. При томе, могу се укључити следеће поставке:

- стан се гради за одређене структуре и број станара, при чему број соба није релевантан показатељ и не може се предвидети коришћење заједничке дневне собе као просторије за спавање једног или више станара у стану;

- требало би пронаћи другачије критеријуме који омогућују помирење социјалних услова и економских могућности.

Комплекс тих проблема добро илуструје задатке пројектовања санитарних блокова. Санитарни блокови могу представљати префабриковане у целости изграђене јединице. Наиме, већина инсталатера била је запослена у фабрикама па је врло мали број људи био запослен као индивидуални кадар или у функцији самосталног мајстора. Санитарни блок ће представљати и за планере јединствену ставку. Једном једином диспозицијом одређена је дистрибуција свега рада и материјала који сачињавају компоненте санитарног чвора. Ту почиње масовна производња пластичних купатила која се уграђују у нише за купатило, а каква се данас могу видети у Студентском граду у Београду.

Овде би требало поменути и неразвијеност земље у погледу снабдевања електричном енергијом и у броју и капацитету енергетских постројења као и плинара. Функцију шпорета требало је комбиновати са функцијом санитарног блока, користећи његову топлину за грејање воде и простора купатила. Све се морало реализовати материјалима и средствима који су одговарали нивоу индустријске продукције наше земље. Тако су настале специјалне комбинације и конструкције које уједно у одређеној мери условљавају и диспозиције просторија у стану а и означавају одлучна ограничења код пројектовања.

Према свему наведеном, на основу програма и садржаја стамбених зграда и стамбених јединица критеријуми би могли формирати типологију тако што би се образовале групе, односно типови са својим подтипovima. Пројектовање је, само по себи, дисциплина која омогућава велики број варијација па се у пракси стамбене архитектуре педесетих година засигурно јављају и станови који не припадају ниједном типу, а постоји и велики број карактеристичних основа које би биле обележене као прелазни типови, с карактеристикама двају или више подтипова.

Типологију облика стамбене архитектуре педесетих могуће је оформити на неколико начина. Постоје три основна типа у оквиру којих се даље разликују подтипови.

ТИП 1. СТАНОВИ СА ДИФЕРЕНЦИРАНИМ ЗОНАМА (четири подтипа)

Као што је већ напоменуто, зонирање станова није нова тема и у истраживањима Мате Бајлона, Зденка Стрижића, Бранислава Миленковића и других аутора детаљно је анализирано. Према томе, генерално би се могло поделити на:

ПОДТИП 1.1. Зонирање на основу генерацијске поделе – родитељи/деца.

Допринос бољој организацији стана садржан је у могућности да се животне активности деце одвоје од активности родитеља или треће генерације. У реферату *Стан и становање*, на симпозијуму Бироа за грађевинарство у Београду, стан са оваквом организацијом назван је „стан са два средишта“. У стану постоји могућност да се, према потерби, просторије за друштвени и интимни живот поделе у две групе: око санитарног чвора или купатила и око кухиње.

ПОДТИП 1.2. Зонирање на основу поделе дневних и ноћних активности.

У овом случају архитекти су се водили принципом да се у ноћне активности убрајају просторије спаваће собе или евентуално још неких просторија, а у дневне кухиња, трпезарија, такозвана зона проширене комуникације, дневни боравак итд.

Постоје неслагања око просторија као што су купатило, радна соба или дечје собе. У становима где оне постоје, није увек јединствено дефинисано да ли су оне третиране као део дневне или ноћне зоне.

ПОДТИП 1.3. Зонирање на основу поделе према распореду основних група просторија.

Дакле, дневни боравак, спавање – хигијена и домаћинство редефинисани су као зоне: заједнички живот – индивидуални живот – вођење домаћинства.

ПОДТИП 1.4. Станови у којима није могуће дефинисати поделу на зоне нити је она планирана.

Велики је број примера у којима концепти овде прецизирани, и сврстани као подтипови, нису били на уму ауторима пројеката, те су архитекти станова имали другачија полазишта у пројектовању поменутих зграда.

Мате Бајлон истиче поједине специфичне елементе у пројектовању, међу којима и кружну везу комуникација у стану. Иако позната од раније, ова веза се у пројектима станова педесетих година појачава да би касније, шездесетих, доживела интензивне реализације на Новом Београду, као и у бројним другим градовима у земљи.

ТИП 2. СТАНОВИ ПРОЈЕКТОВАНИ ПРЕМА БРОЈУ КОРИСНИКА ИЛИ СОБА (четири подтипа)

Мада се за већину станова не може с прецизношћу констатовати за колики број станара су пројектовани и намењени у почетку, тај захтев је у извесном броју пројектата био категоричан. Број станара за колико је намењен стан који се пројектује пропорционалан је квадратури пројектованих станова. Тако се издвајају подтипови:

ПОДТИП 2.1. Станови пројектовани као минималне јединице за боравак самаца, брачних парова без деце итд., смештени у стамбене зграде за колективни боравак са самосталним купатилима, или без њих.

Овде треба напоменути да су такве стамбене јединице практично настајале као продукт периода петогодишњег плана индустријализације земље.

Невезано за праксу у оквиру опште индустријализације земље, током педесетих година пројектовани су станови за две особе који су били прилично комфортно осмишљени. Такав пример су станови у насељу Браће Јерковић, где је подигнут велики број зграда по оваквом моделу. Према речима Мате Бајлона, основа стана за две особе у југословенској пракси примењивала се, у принципу, за стан који је требало да прими три особе, с тим да се у дневној соби предвиђао лежај за једног члана породице. (Сл. 1)

ПОДТИП 2.2. Станови намењени за три особе или брачне парове тј. породице са једним дететом.

За разлику од претходно анализираних примера, станови намењени брачним паровима са децом привилеговани су у тој мери да су, поред минималне прописане квадратуре, пројектовани с кухињом, и уз обавезно самостално купатило, односно мокри чвор.

У овим случајевима реч је о знатним разликама у површини и о различитој вредности у самој организацији простора. Тако су просторије разбацане, комуникације неорганизоване, недиференцирано је место стола за ручавање итд. Основа стамбених јединица недовољно је компактна и не садржи низ преимућстава којима се одликује основа која је предлагана (добро организовано домаћинство, комуникације и проширена комуникација поред дневне собе).

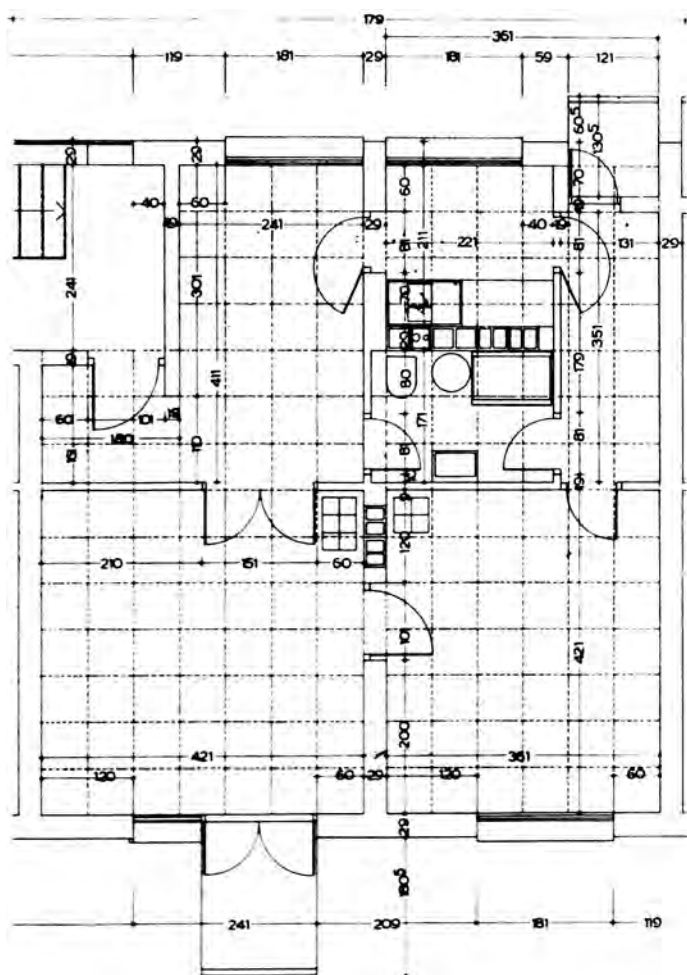
Примера пројектованих станова намењених за коришћење три особе веома је много.

ПОДТИП 2.3. Станови намењени за живот четворо станара.

У традицији породица на простору целе земље број чланова породице разликује се у зависности од поднебља где породице живе. Тако, на пример, статистике показују да су у појединим подручјима породице у просеку имале по четворо или више деце, а негде се подразумевао суживот с трећом генерацијом.

У градским срединама, где се претежно одвијала стамбена изградња, преовладале су четворочлане породице, тј. брачни парови са двоје деце. Тај југословенски просек био је показатељ на основу којег је димензионисан велики број станова.

Површине станова крећу се у распону од 70 m² до 80 m². Могућност организовања кружне везе огледа се у формирању засебног тоалета, што је сматрано

Сл. 10. Пример зграде од шупљих блокова у модуларној координацији, из „Упутства за пројектовање станова у модуларној координацији“, ДГА-130 из 1961. (илустрација преузета из: „Архитектура-урбанизам“, XIV, бр. 74–77, Београд, 1975, 29)

пожељним, с обзиром на то да је предвиђени број корисника у стану ипак четири. Иако су ти станови пројектовани за четири особе, ни у једном није могућа подела на децу по половима. Најбоља решења имала су добру организацију простора и уједно највећу употребну вредност, према речима Бајлона, који је вршио међусобна упоређивања станова са истим квадратурама.

ПОДТИП 2.4. Станови намењени за петоро или више станара.

Такви станови су, такође, наменски пројектовани и већ су анализирани у оквиру пројеката са одређеним квадратурама.

Архитекта Иво Бартолић пројектовао је основу склопа који чине два стана намењена за становање по пет особа. Предвиђено је да стамбена зграда буде двоспратна.

Међутим, с обзиром на већа улагања, каква би изискивале овакве стамбене зграде, решење је процењено као неекономично, иако би у њему била смештена породица с више чланова.

ТИП 3. СТАНОВИ ПРОЈЕКТОВАНИ С ФЛЕКСИБИЛНИМ ПРЕГРАДАМА (три подтипа)

ПОДТИП 3.1. Станови с могућношћу промене зона унутар стамбене јединице.

У претходном излагању речено је понешто о поделама стамбених јединица на зоне. Овај принцип је био врло чест у пројектовању стамбених зграда и сматрало се да је практичан у сваком случају, без обзира на квадратуру стана или број чланова породице.

Међутим, током деценија, како су се корисници мењали, или како су се мењале потребе и начин живота корисника стана, настале су непогодности услед организације станова подељених на зоне.

Могућност ремоделовања и промена преградних зидова унутар таквих станова свакако је велика предност. Тако се, стицајем околности, наметнула идеја о ремоделовању зграде у блоку 33, у улици Омладинских бригада 20–36, на Новом Београду, где је конструкција зграде омогућавала овакве интервенције.

ПОДТИП 3.2. Станови с могућношћу проширења квадратуре или повећањем употребне вредности стана.

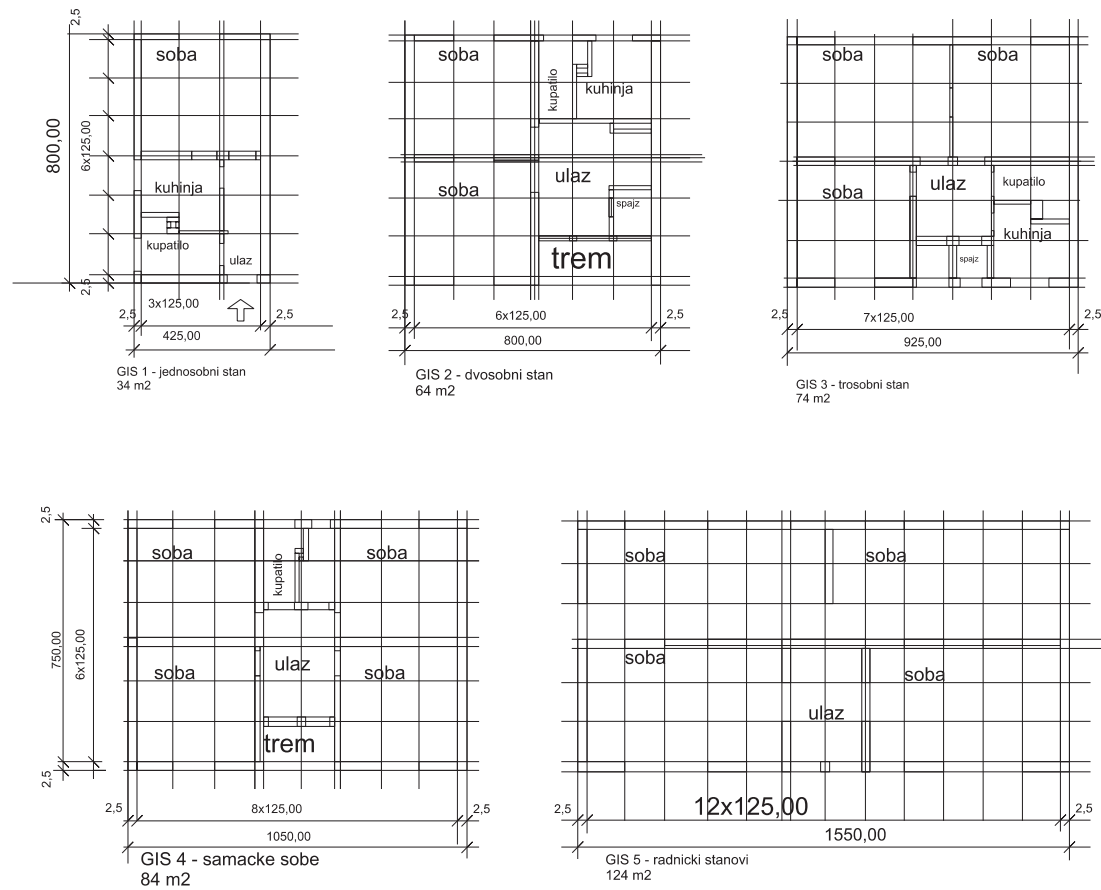
Када говоримо о могућности проширења квадратуре, овакве промене могуће су само у случајевима када:

- а) постоји тераса или балкон (или у још бољем случају два балкона), није реткост да се ове терасе застакле и присаједине затвореним просторијама у стану;
- б) архитектонски склоп зграде дозвољава да се део ходника, који не служи систему комуникација, „присвоји“ и прегради од остатка ходника. Такви случајеви такође нису ретки, али су, са стручног становишта, крајње непрофесионални подухвати;
- ц) станови смештени на последњим спратовима имају могућност прилагођавања таванског простора у стамбени и повезивања вертикалном комуникацијом, формирајући дуплексе;
- д) други видови препројектовања организације простора, који би били прилагођенији корисницима, чиме расте употребна вредност стамбених јединица.

ПОДТИП 3.3. Станови без могућности озбиљнијих адаптација.

С обзиром на то да велики део стамбеног фонда вишеспратних вишепородичних зграда представљају зграде израђене и обликоване по моделу кубуса малих спратности, уједначеног распореда прозорских отвора,

Сл. 11. Шеме ГИС-а (илустрација преузета из: „Изградња“, III, бр. 1, Београд, 1951), додаток, непагинирано

често без балкона, коначног волумена и јако изражене линеарности у компоновању фасаде, рекло би се да би свака промена у компоновању фасаде нарушила принципе пројектовања од којих је архитекта пошао.

Зграда проф. арх. Равникара за стамбено насеље у непосредној близини хале „Пионир“ представља комбинацију подтипова 3.2. и 3.3. У оквиру ње постоје станове с предвиђеним терасама. Данас је велики број тих тераса застакљен управо из жеље станара да прошире просторије свога стана. Међутим, нису сви станове имали терасе. Тако да они који су без њих немају могућности за оваква проширења.⁸

II ТИПОЛОГИЈА СТАМБЕНИХ ОБЈЕКТА ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА НА ОСНОВУ ОДНОСА ФУНКЦИЈЕ И ФОРМЕ

У оквиру типологије стамбених објеката педесетих година на основу односа функције и форме, разликују се три основна типа.

ТИП 1. СТАНОВИ СА ЦЕНТРАЛНИМ ПРЕДСОБЉЕМ

У жељи да све просторије на етажи имају природно осветљење као једно од решења наметнуло се пројектовање станова где је централна просторија

предсобље, а по могућем узору на карактеристичну средишњу собу београдског стана између два светска рата. За разлику од таквог пројекта, предсобље је у овим случајевима мање димензионисано и није предвиђено ни за какав намештај, осим евентуално орман за остављање обуће. Архитекти су понекад изналазили решење постављањем застакљених врата на остале просторије и тако су омогућавали минимални улазак природног осветљења.

Типичан пример овакве организације простора пројектовао је арх. Невен Шегвић у Сплиту 1955. године, а објекат је изведен 1956. Зграда се састоји од три четворособна стана, пет двособних станова с кабинетом, пет двособних станова и шест једноособних станова. Укупно осамнаест стамбених јединица, уз подрум који је делимично искоришћен за складишта, терасе које су делимично искоришћене за праонице и сушионице веша, као и простор за дечју игру, смештени су на укупно седам етажа. Објекат је постављен као завршни део већ оформљеног блока. У обликовању, нарочита пажња дата је полихромији боја, која је решена функционалном методом.

Поред тога, могу се издвојити и пројекти Иве Бартолића, у насељу Боронгај, и пројекат у насељу Рапска-Крашка-Муртерска, аутора архитектке Ауера.

Ове тенденције дошле су до изражаја у закључцима конференције Међународне федерације за становање и урбанизам и Међународне уније породичних организација, одржане у априлу 1957. године у Келну, по питању минималних стамбених површина. Одређене су: минималне корисне површине стана као функција величине породице и

- прогресија цене и величине стана као функције величине породице.

Према истом принципу, израде пројеката станова где је пројекат фактор за јефтиније грађење, настали су и пројекти станова архитеката Мира Марасовића и Антуна Урлиха.

ТИП 2. СТАНОВИ С КОМУНИКАЦИЈАМА У ВИДУ КРУЖНЕ ВЕЗЕ

Елемент у стамбеним јединицама за који се може рећи да указује на специфичан однос функције и форме стана јесте кружна веза. Мада је код неких аутора текстова о пројектовању потпуно занемарена, Бајлон јој поклања изванредан значај, док је у литератури која говори о другом типу зграда – о објектима трговине – она детаљно анализирана и детерминисана као елемент који условљава и образује целокупну архитектуру.

Кружна веза била је присутна и у становима крајем XIX века, док је на врло карактеристичан начин и у типичној шеми била присутна и у становима у Београду у периоду између два светска рата. Развој те кружне везе може се даље сагледати у основама станова код којих је пројектовано да простор за ручавање буде одвојен испред кухиње или, у онима с проширеном комуникацијом, испред или поред кухиње.

У шемама се кружна веза остварује на неколико начина: преко попречно постављене кухиње или проширења за заједнички сто испред кухиње; затим постоји могућност да се за разлику од прве две шеме кухиња остави изван кружне везе, и да се групи за спавање, такозваној ноћној зони, прилази само са улазног дела или с проширењем комуникације са заједничким столом, већ према томе какав је положај купатила у том делу стана. (Сл. 4)

Приказане су две могућности – прве две основе разликују се у погледу међусобног односа група и положаја група у односу на правац улазне комуникације. (Сл.5)

У овој варијанти, улази се непосредно у интимни део стана, на самом улазу у стан, и тако се повезивањем дневне собе с једном од спаваћих соба може остварити потпуна кружна веза. То је могуће и када се купатило налази у интимном делу уз дневну собу.

Кружна веза се појављује доста учестало у разним основама и неке од њих се могу сматрати карактеристичним за период педесетих година, а шеме дају широк спектар могућности варијација.

Међутим, кружна веза се не може спровести у становима где у организацији простора није постигнуто добро груписање, тј. где смер улазног кретања пресеца прилазе појединим просторијама, што је случај код великог броја станова из овог периода.

ТИП 3. СТАМБЕНЕ ЗГРАДЕ СА СПЕЦИФИЧНИМ АРХИТЕКТОНСКИМ СКЛОПОМ

У неколико градова, пре свега из климатских разлога, реализоване су стамбене зграде чији је склоп у облику трокраке звезде, данас познате као „мерцедесова звезда“. За ове зграде карактеристично је да су великих спратности и самим тим потенцијално постоји проблем јаких ветрова на већим висинама. Управо из тог разлога, пројектанти оваквих склопова сматрали су да ће проблем превазићи ако кракове зграде буду усмерили у правцу ветра, те ће они вршити мањи притисак на прозоре и фасадна платна.

Таква зграда је реализована на Новом Београду, затим 1956. године у Скопљу, а архитекти су били: Њубе Пота, Риста Галић, Владо Кјосевски, Душко Пецовски, Зекир Јумни и инжењери Јордан Секулов и Владимир Пирлик.

Станко Фабрис⁹ пројектовао је зграду „кифла“ облика у Сплиту, а у исто време су у бројним другим градовима, у Београду, Земуну, Суботици, реализоване стамбене зграде сличног облика, као и у деценијама након тога.

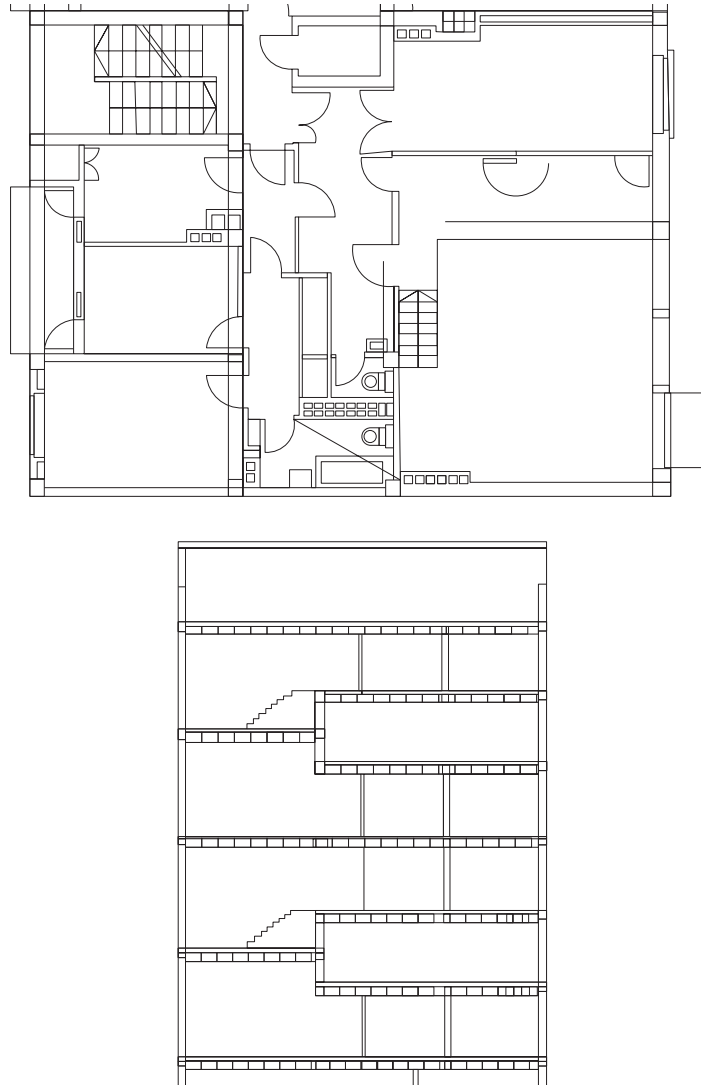
III ТИПОЛОГИЈА СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ НА ОСНОВУ РАЗВОЈА ПРОСТОРНИХ СТРУКТУРА ОСНОВА СТАМБЕНИХ ЈЕДИНИЦА ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА

Ова типологија условљена је хронолошким развојем стамбене архитектуре након Другог светског рата.

ТИП 1. РАНА ФАЗА, ОД 1946. ДО 1952. ГОДИНЕ

Период ране фазе, како је то овде дефинисано, заправо има своје почетке у пројектантским решењима из 1946. и 1947, који ће реализацију доживети у накнадном периоду. Ако се говори стриктно о педесетим годинама, ову фазу се може детерминисати као период од 1947. до 1952. године.

Станови за Нови Београд, пројектовани 1949. године, раднички павиљони на Тошином бунару, карактерише низак квалитет опреме, неусаглашеност конструктивних распона, и комбиновани архитектонски и конструктивни склоп, па је немогуће за било коју зграду из овог периода приказати типску етажу.

Сл. 12. Типска основа и пресек стамбене зграде у Париској бр. 14 (илустрација преузета из: Михајло Митровић, „Новија архитектура Београда”, Југославија, Београд, 1975, 70)

Поред овог типичног пројекта, ту можемо уврстити и станове које је пројектовао архитекта Иво Бартолић током овог периода, а који су приказани у делу у којем је било речи о типолошким класификацијама на основу броја станара и квадратуре станова.

ТИП 2. СРЕДЊА ФАЗА, ОД 1952. ДО 1958. ГОДИНЕ (и у оквиру овог типа детерминисани су подтипови 2а и 2б)

Ово је период масовних реализација с карактеристичним решењем просторних организација и специфичним димензијама и распонима.

Ова фаза почетак бележи од 1952. до 1958. године. Образложење лежи у податку да је 1953. године Економски институт СР Србије издао публикацију *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда*, у којој је приказано 60 пројеката. Они су дати као предлози и многи од њих су урађени шематски те су у градовима реализоване бројне варијације које су као узор имале ове типске пројекте станова. Не треба изоставити ни веома важну чињеницу да се у овом периоду оснивају мање пројектантске организације и да започиње успон и развој „Београдске школе ауторске архитектуре”.¹⁰ Нека од најуспешнијих и награђених решења станова већ су приказана у делу о типологијама на основу програма и садржаја станова.

На семинару у организацији ФАО, одржаном јула 1957. године у Београду, истакнута је потреба за променом структуре стана. С обзиром на то да је највећи број породица и домаћинстава са четири члана у новоизграђеним становима имао на располагању две собе, а у најбољем случају малу стамбену кухињу, било је очекивано размишљати о реорганизацији оваквих метода пројектовања и планирања простора. У нашим условима било је потребно да се предвиди такав простор који ће, бар у извесној мери, омогућити да се породица састаје на заједничком месту које се налази ван њихових индивидуалних просторија. Ово може да се спроведе у виду проширеног комуникативног простора поред кухиње, или слично, а може се извести, у ствари, и једним делом на рачун смањења површине уобичајене дневне собе.

Годину дана касније, 1958, група са Архитектонског факултета у Београду на изложби „Породица и домаћинство“ у Загребу излаже модел стана према формулисаним потребама ФАО. Међутим, случај проширене комуникације, тј. проширеног „стола“ (тзв. келнске одредбе), као центра стамбене организације, већ је виђен 1944. у Шведској, са архитектуром Гунар Вејке (*Gunnar Wejke*), даље у Француској 1958. насеље Сент Етјен (*Saint Etienne*) и у Израелу око 1960. године. Касније ће се срести у већини награђених радова сплитског конкурса 1965. године и, напослетку, 1970. једну сличну формулацију налазимо у Латвији. У условима масовне стамбене изградње предложено је да у становима буде уведен светао улазни хол, који се ослања директно на кухињу, па може испунити разне породичне потребе, а у првом плану то је место за ручавање породице.

Са гледишта развоја, које је крајњи циљ истраживања типологије у овом раду, ова се диспозиција може пратити и проценити много раније, с обзиром на то да се таква средишта породичног живота јављају у београдској стамбеној архитектури у XIX веку и у периоду између два светска рата. Њихова даља појава у

прошлости може се најближе истраживати у кућама за изнајмљивање средње и северне Европе (познати назив „берлинска соба“ из XIX века, а вероватно, уколико би се начинила потребна истраживања, отишло би се и у даљу прошлост). Жеља за унапређењем често заобилази већ створене, готове резултате, што је нарочито видљиво у области остварених подручја колективне сфере. Паралелно с прикупљањем информација развијао би се рад на усвајању разних типова класификација, који је у овом раду и био главна намера, према врсти потреба и применљив тако за све конкретне задатке.

ПОДТИП 2.а. Станови пројектовани према задатој модуларној координацији.

Одмах на почетку излагања о становима пројектованим према одређеној модуларној координацији битно је нагласити да се она не може временски стриктно везати за овај период, почечи грађења зграда по модулу бележе се и раније, с почецима производње готових префабрикованих компонената за грађевинску делатност, а она се развојем индустрије и наставља и све чешће реализује. Данас развојем технологије, архитектура у склопу одређених модуларних мера подразумева се готово на свим пољима реализације – и у грубим и у финим и у завршним грађевинским радовима.

ПОДТИП 2.б. Монтажне зграде.

Током педесетих година велики део стручњака посветио се истраживању нових материјала и нових метода рада, који би убрзали процес изградње.

Монтажним грађењем велики део рада са градилишта настоји се пренети у фабрике, где рад тече равномерно, без утицаја климатских прилика и без обзира на годишња доба. У индустријски развијенијим земљама постојале су фабрике које су производиле разне монтажне делове, поједине сегменте или пак читаве монтажне зграде, већ према томе какве и које материјале желе пласирати за изградњу стамбених зграда. На пример, дрвнопрерађивачка индустрија производила је конструкције које у мањој или већој мери могу послужити у столарији, а концерни на вишем степену развијености и механизације могли су производити целе куће. (Сл. 6, 7, 8)

Разлог због којег се прибегавало монтажној градњи лежи у томе што се знатно смањивало време грађења. Међутим, у поређењу с трошковима цене традиционалног грађења зграда, тадашња искуства су, ипак, ишла у корист традиционалном начину грађења. Уколико се ту узму у обзир и трошкови проучавања и тестирања, тј. разна испитивања и истраживања, па и поред могућности серијске производње, трошкови израде монтажних кућа увек су знатно премашивали цену других кућа. Такође, квалитет и изглед, у

поређењу с традиционалним начином изградње, није ишао у корист монтаже. Естетско обликовање зграде је ограничено монтажном конструкцијом спољних зидова. Непријатан спољни изглед углавном је деловао одбојно.

Ван сваке сумње је да многи параметри говоре у корист монтажне изградње стамбених зграда. Међутим, у време ондашњих услова индустријске производње, у прилог им нису ишли фактори цене, квалитета и естетике. Уколико се узму у обзир ова три фактора, долази се до закључка да до тада није било оправдања за форсирање монтажне изградње главне конструкције.

ТИП 3. КАСНА ФАЗА, ФАЗА РЕДЕФИНИСАЊА МОДЕЛА ОД 1958. ДО 1961. ГОДИНЕ

У овај тип спадају стамбене куле арх. Ивана Антића на Звездари, као својевремена иновација у обликовању, пројектовању и ликовном изразу.

Такође, ако се посматра аспект материјализације, овде је могуће дефинисати два приступа.

С обзиром на то да је оваква типолошка анализа која расветљава проблем са више аспеката исувише разурњена, дата је општа типологија, која представља синтезу типолошких студија стамбене архитектуре педесетих година у земљи.

Ту су као два типична приступа у пројектовању и реализацији стамбених зграда дефинисани:

ПОДТИП 3.а. Станови са специфичном функционалном организацијом простора и

ПОДТИП 3.б. Префабриковани станови и аспекти материјализације.

Култура форме објашњава поступак „најчистије“ архитектонске материјализације, па се заснива на врло чистим теоријским начелима. Маса, површина у једном склопу, опстају на утврђеном редоследу међусобног дејства и усмеравајућег деловања према кориснику. Дакле, период „беле“ архитектуре интернационалног стила, маса и њени делови, према себи и кориснику, отварају једно стање, за разлику од посматраног, неког од бруталистичких концепата. У првом случају, маса је присутна као целина па делови строго зависе од ње, тако се и материјализују, док је у другом случају, маса као целина изграђена додавањем делова, чија је самосталност стално истакнута. У оба случаја форма је подвргнута општем начелу, она се кроз њега у свакој другој појави мора осетити, код првог је у потпуној зависности, а у другом она се стално изграђује, увек је у деловима, увећава се и расте до потребне мере.

Материјализација у смислу грађења простора, конструисање, подразумева одређено груписање средстава, система и материјала, с њиховом промишљеном

употребом и руковођењем ка циљу да се нешто ограда или укључи у већ постојећу средину. Хијерархија средине, од јединице ка мноштву, остварена је успешним избором могућности ових система у материјализацији, пошто ће она директно омогућити остварење свих основних облика простора, или ће, у одвојеном деловању, као искључиви патент предузетника, остварити жељене циљеве.

Типолошка анализа овог типа не би ни настала да није сјајног текста Саре Чашек *Архитектонска култура педесетих година: Луј И. Кан и комплекс Народне скупштине у Даки*,¹¹ у којем ауторка инсистира на два донекле супротстављена принципа, која су обележила архитектуру педесетих. Први је манифестован у принципима архитектуре интернационалног стила, и објекти изграђени у овом периоду у великом броју случајева носе специфичности таквог начина изражавања.

Пример 1.

Стамбени објекат у Париској улици бр. 14 настао је крајем педесетих, тачније 1956. године, спратности је П+4, материјали који преовлађују јесу опека и малтер, чија комбинација у овом примеру делује изузетно естетично. (Сл.12) Ту су смештени и салон Музеја савремене уметности и атељеи бројних познатих уметника. Ова зграда настала је исте године кад и зграда „Воћар“ арх. Милорада Мацуре, али је њена концепција посве другачија. Наиме, имајући у виду суседну зграду Академије ликовних уметности и контекст најближег окружења, међу којима посебно место заузимају Кнез Михаилова улица и Косанчићев венац, архитекта је од почетка могао претпоставити да ће у будућности корисници стамбеног простора бити ликовни уметници. Заправо, програмски захтев да се становима ове зграде прикључе и сликарске радионице оптеретио је просторну композицију грађевине, ограничену са двеју страна уличног фронта, додатним распоредним и архитектонским питањима, јер радионице захтевају погодније природно осветљење. Станови су пројектовани тако да имају економске просторије – кухињу и купатило – сведене на минимум, док свака соба има природно осветљење. Оваква организација простора погодна је јер је у овим стамбеним јединицама лако остварити радни простор или га преуредити у атеље. Конструкција стамбене зграде је армиранобетонска, ливена на лицу места, с тим да је фасада финално направљена са опеком. Композиција фасаде је оно због чега зграда историографима и архитектурама скреће пажњу. Прецизно је уклопљена у најближе окружење, а архитекта је поред тога поштовао и спратност суседних објеката. Фасада је пројектована у модерном духу, са елементима блиским фасадама административних и

Сл. 13. Фотографија стамбене зграде арх. Радован Митровић, ламела у блоку 33 (Лична фотографија, 22. април 2006)

пословних зграда. Међутим, поштујући традицију градитељског наслеђа на Косанчићевом венцу, аутор је очигледно имао намеру да материјалима изрази топлину која би била супротстављена „хладном“ карактеру бетона. Тако се опека нашла као изузетно естетски прихватљиво решење. Поред тога, према мишљењу Игора Блуменауа,¹² инжењера Бироа за унапређење грађевинарства МГ НР Србије, опека је била изузетно препоручљива са економског, естетског и статичког становишта. Критеријуми за валоризацију објекта у целини, према историографу Зорану Маневићу,¹³ говоре да је ово један од значајних и више пута публикованих и излаганих објеката, и представља високи стандард стамбене архитектуре, а намена је значајна за културу града. Такође, треба истаћи изванредно пријатан цртеж фасаде и боју која се уклапа у амбијент калемегданских зидина. Дело је било више пута излагано и публиковано у различитим ретроспективним прегледима новије београдске архитектуре. Иако се у појединим националним архитектурама модерне у Европи, као на пример у севернонемачком експресионизму и у амстердамској школи, па и у данској, опека користила у великој мери, у модерној стамбеној архитектури она је постепено одбацивана. За разлику од те тенденције, Мирослав Јовановић, и касније, Михајло Митровић настојали су да примене фасадну опеку где год је то било могуће, а ефекат који су постизали био је веома пријатан, реализујући фасаде изузетних естетских квалитета. Према мишљењу Алексеја Бркића, који веома респектује примену овог материјала „крз континуитет

развоја сликовитости архитектонског приказа, материјали од печене глине ће бити све прихваћенији и као грађа за тај приказ и то у толиком степену колико се структурализам према крају модернистичког раздобља све више приближавао дескрипцији¹⁴.

Пример 2.

Као типичан пример једног другог приступа, узет је пројекат архитекте Радована Митровића, у којем се препознају принципи интернационалног стила. У основи, коришћен је армирани бетон, због својих обликовних могућности, и скелетни систем да би се оствариле слободна и флексибилна основа и фасада. Коришћени су стандардизовани модуларни елементи који омогућавају лакшу монтажу и изградњу. Зграду у ул. Омладинских бригада бр. 33, у литератури¹⁵ детерминишу као типичан ликовни израз архитектуре педесетих година – форму ниске спратности, основног геометријског облика коначног волумена... У појединим елементима препознаје се и утицај Ле Корбизјеове архитектуре. Овде је то случај с равним кровом, слободном основом, и посебно у хоризонталним прозорским тракама. (Сл.13, 14)

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ

Сврха сваке типолошке студије је, пре свега, ближе упознавање развоја облика у историји грађења. Такође, свака типологија остаје отворена за разраду, проучавање, преиспитивање и негирање. Тиме се отварају могућности за даља разматрања и нове закључке о послератној стамбеној пројектантској пракси, теоретским истраживањима и термилошким достигнућима у стамбеној изградњи. Ово истраживање типологије послератне стамбене архитектуре отворило

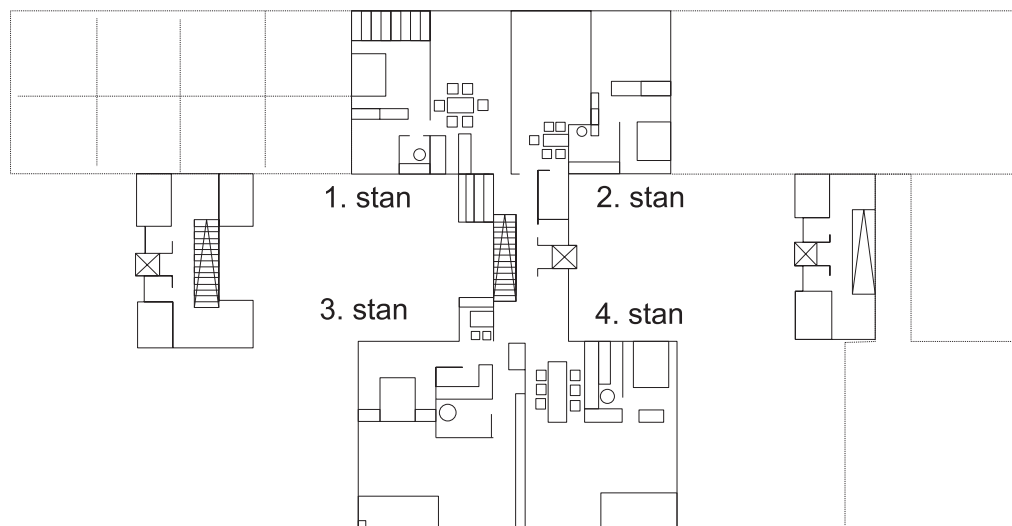
је многа питања, а међу њима и да ли су и пре појаве одређеног типа постојали елементи који се овде појављују и

да ли у оквиру сваке од периодизација постоје најаве одређених појава које ће се манифестовати као групе.

На прво питање, у неколико наврата је наговештен одговор, и, у неколико извора литературе децицирано се наводи како у стамбеним јединицама модерне у Београду долази у великој мери или до негирања или до реинтерпретирања наслеђене традиције организације стана око средишње просторије. Тиме се објашњава велики проценат организовања просторија око централног предсобља, које наслеђује функцију некадашњег салона, у још старијем узору – кућног огњишта, или реинтерпретира традицију тзв. берлинске собе. Насупрот томе, ходници – коридори своје узоре имају у зградама јавних намена, док је кружна веза могућа реинтерпретација врло сличног концепта с краја XIX века и између два светска рата у Београду, где су на тај начин собе биле повезиване.

Поред тога, организација станова по зонама према генерацијским поделама такође није новина, јер је у појединим поднебљима у Југославији била традиција суживот трију генерација у кући, да би крајем XX века (како у урбаним тако и у руралним срединама), то постала последица кризе у станоградњи и финансијске кризе у земљи.

Станови с кружном везом и након шездесетих година често су реализовани. Такође, зграде које имају основу у облику трокраке звезде, или „мерцедесове звезде“, током седамдесетих биће реализоване на Новом Београду и у Скопљу, као и у другим већим градовима у Југославији, а зграде чија је основа у облику кифле

Сл. 14. Анализа архитектонског склопа стамбене зграде у ул. Омладинских бригада, блок 33 на Новом Београду, арх. Радован Митровић (илустрација преузета из: Татјана Прокић, „Неке могућности ремоделовања – новобеоградско искуство“, у зборнику радова Унапређење становања, Архитектонског факултета у Београду, 1998, 414)

реализоване су у неколико градова, јер је њихов облик погодан да грађевинска линија прати регулациону линију улице (овакве зграде реализоване су на Новом Београду, у Земуну, у Сплиту, Суботици итд.). Торњеви на Звездари, аутора арх. Ивана Антића, с потпуно истом материјализацијом, изведени су у Суботици и у још неколико градова у земљи. Те грађевине подигнуте су захваљујући све учесталијој примени префабрикованих система и елемената у грађевинарству. Иако се током XX века широм света сматрало да је префабриковани систем будућност, и крајње повољно решење за нара-

стајући проблем пренасељености градова, и планете Земље уопште и мада су и одређени принципи модерне зачети на крајње хуманистичким идејама, чији је циљ био општи напредак човечанства, смањење ратова, криза и глади, почетак XXI века донео је потпуне негације ових идеја, јер најрепрезентативније грађевине света у овом тренутку управо су музеји деконструктивистичке форме, стадиони без два идентична конструктивна елемента, као и ентеријери са заталасаним стаклом, произведеним ван фабричких хала, у јединственим занатским радионицама.

НАПОМЕНЕ:

- 1] Све у оквиру првог петогодишњег плана индустријализације земље.
- 2] У село и пољопривреду и сточарство почиње систематски све слабије да се улаже, а поред тога форсира се негативан призив речи „сељак“, који је супротан речи „радник“, која означава чувара револуционарних тековина!
- 3] Југословенски центар за грађевинарство.
- 4] Мате Бајлон, *Становање – Тема 1: Организација стана*, свеска 41, Архитектонски факултет – последипломске студије, Београд, 1979.
- 5] Чланак је објављен у часопису *Arhitektura*, br. 1, Zagreb, 1950, 21.
- 6] Карактеристично из тог периода јесте решење петоспратница у оквиру стамбених блокова у Московској улици у Загребу. У једној етажи смештено је 16 мањих станова везаних за четири вертикалне комуникације, тј. четири стана за једну вертикалну комуникацију или степенишно окно. Блокови су смештени на слободан простор са оријентацијом станова исток-запад. Станови су изграђени у границама економских могућности. Инсталације санитарних предмета у једном стану концентрисане су на један вертикални довод. Сама функција стана подређена је економији, а занемарена је веза кухиње са дневним боравком.
- 7] Из тог доба значајан је експериментални пројекат троспратне зграде у насељу фабрике „Раде Кончар“ и „Првомајске“ у Загребу. На два степенишна језгра смештено је осам станова. Оријентација је исток-запад. Станови су предвиђени за три особе, с помоћном исхраном у стану, то јест малом чајном кухињом, јер се претпостављало да ће станари претежно да се хране у мензи фабрике где раде и проводе већи део дана. Садржај или функција стана била је потпуно одређена: стан је за три особе, храна је у мензи, дакле, изградња већих кухиња и изба у стану само је непотребан издатак.
- 8] Други пример је занимљивији. Реч је о згради коју је пројектовао архитекта Антун Урлих у Шибенику 1955. године, а сарадник на пројекту био је инж. Фредо Келер. Инвеститор Народна банка ФНРЈ поставио је задатак пројектанту да пројектује мешовити тип зграде, тј. стамбено-пословни објекат, али се у међувремену одустало од намене пословних простора планираних у приземљу. На типској етажи ове зграде смештено је шест „гарсон“ станова, који гледају на пољану, и осам двособних станова. У подруму зграде смештене су инсталације за централно грејање. На кровној тераси пројектоване су сушионице и праонице, као и тушеви. Пројектант је настојао да објекат уклопи у већ постојећи градски амбијент града Шибеника и његову архитектуру. Архитекта је имао намеру да прочишћенијом формом у градски амбијент Шибеника унесе дух модерне архитектуре, а ова зграда се наводи као једна од првих зграда саграђених након Другог светског рата у стилу модерне.

Са аспекта посматрања проблема адаптације ове зграде, данас је објекат немогуће адаптирати на било који начин а да се при том битно не повреди његова композиција и не промени склоп. Гарсонере које гледају напред немају могућности проширења осим спајања, а станови смештени са две стране крила зграде нису повољни за адаптације нити проширења, јер би се тиме битно променио изглед фасаде дуж које се протежу балкони и, исто тако, постоји могућност угрожавања суседних станова.

9] На интересантан начин је решена стамбена зграда у Сплиту, а пројектовао ју је архитекта Станко Фабрис, 1955. године. Урбана структура насеља наметнула је контекст у којем би фасада зграде требало да прати регулациону линију улице која је била закривљена. Архитекта Фабрис није имао намеру да формира склоп који би имао коридорско решење, већ је у контексту архитектуре педесетих година формирао неколико степенишних језгра подужном страном зградом и око њих концентрисао стамбене јединице. На сваких 30 метара постоје дилетационе разделнице. Могло би се рећи да су ови дугачки трактови са овако осмишљеном организацијом архитектонског склопа у духу стамбене архитектуре педесетих година.

10] Александар Кадиевић, *Михајло Митровић* (монографија), Музеј науке и технике – Музеј архитектуре, Београд, 1999; и Драгана Мецанов, *Могућности (ре)дефинисања и предлог периодизације градитељског наслеђа послератне модерне од 1947. до 1967. године, стамбене архитектуре Београда*, Наслеђе, VIII, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 2007, 161.

11] Сара Чашек, *Архитектонска култура педесетих година: Луј И. Кан и комплекс Народне скупштине у Даки*, Историја модерне архитектуре: антологија текстова, књига 3: Традиција модернизма и други модернизам, ед. Милош Р. Перовић, Београд, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2005, 307–322.

12] Игор Блуменау, *Индустријске методе грађења код једне вишеспратнице од опеке*, Изградња, јануар 1957.

13] Историчар уметности др Зоран Маневић аутор је валоризација бројних архитектонских објеката у циљу проглашавања споменицима културе. Његова валоризација документована је у елаборатима Завода за Заштиту споменика културе града Београда и у другим установама.

14] Алексеј Бркић, *Знакови у камену: СРПСКА МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА 1930–1980*, Савез архитеката Србије, Београд, 1982, 154.

15] Татјана Прокић, *Неке могућности ремоделовања – ново-београдско искуство*, у зборнику радова: Унапређење становања, Архитектонски факултет у Београду, 1998, 414.

“ТИПОЛОГИЈА ОБЛИКА СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА” БИБЛИОГРАФИЈА

АРХИВСКА ГРАЂА И РАСПОЛОЖИВА ДОКУМЕНТАЦИЈА

- Интерна документација ИНПРОС-а
- Интерна документација ЈУГИНС-а

ДОКУМЕНТИ

- Закон о стамбеним односима, (“Службени лист СФРЈ”, бр. 16/59.)
- Закон о престанку важења закона о финансирању стамбене изградње, (“Службени лист ФНРЈ, бр.34/65.)
- Резолуција Савезне народне скупштине о даљем развоју стамбене привреде, (“Југословенски преглед”, Београд, 1960. године)
- Резолуција Савезне народне скупштине о даљем развоју стамбене привреде, (“службени лист СФРЈ”, бр. 21/65.)
- Основни закон о утврђивању вредности стамбених зграда, станова и пословних просторија, (“Службени лист СФРЈ”, бр.34/65.)

ПЕРИОДИКА

Архитектура, Загреб, 1947. - 1988.
Годишњак града Београда, Београд, 1954. - 2005.
Изградња, Београд, 1949. - 1968.
Политика, Београд, 1904. - 1992.
Саопштења, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1956. - 2005.
Човјек и простор, Загреб, 1954 - 1990.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Алексић, Бранко: *Стамбена средина, хумане - просторне основе*, свеска 9, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1985.
2. Бајлон, Мате, “Конкурс за израду идејних скица типских стамбених зграда у Београду”, *Архитектура*, I, бр.1-2., (Загреб, 1947.), стр.33-45.
3. Бајлон, Мате, “Стамбена изградња”, *Архитектура*, IV, бр.5-6., (Загреб, 1950), стр.41-46.
4. Бајлон, Мате: *Становање - Тема 1: Организација стана*, свеска 41, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1979.
5. Бајлон, Мате: *Становање - Тема 2: Становање у колективу (заједништву), 3: Најамни стан, 4: Индивидуална кућа - стан, 5: Нека питања стана у СФРЈ уз теме 2-4;* свеска 50, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1980.
6. Бајлон, Мате: *Становање - Тема 6: Стан - кућа*, свеска 59, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1980.
7. Бајлон, Мате: *Становање - Тема 7: Груписање*, свеска 73, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1985.
8. Баклаић-Пунишић, Љиљана: *Методологија вредновања стамбених насеља за потребе програмирања стамбене изградње*, (магистарски рад), Архитектонски факултет, Београд, 1988.
9. Бартолић, Иво, “Монтажно грађење стамбених зграда”, *Архитектура*, IV, бр.2, (Загреб, фебруар 1950), стр.23-29.
10. Бернарди, Бернардо, “Један (проту) приједлог”, *Човјек и простор*, 5, бр.74.(Загреб, 1958), стр.2.
11. Блуменау, Игор, “Индустријске методе грађења код једне вишеспратнице од опеке”, *Изградња*, IV, бр.1., (јануар, 1952), стр.41 – 47.
12. Блуменау, Игор “Кратак опис варијанте IV монтажне куће ГИС-2”, *Изградња*, IV, бр.1., (јануар, 1952), стр.45.
13. Бркић, Алексеј, “Идејне основе београдске архитектонске школе”, *Урбанизам Београда*, IX, бр.38-39., (Београд, 1977.), стр.36-40.
14. Van der Vud, Auke, “СИАМ”, *Историја модерне архитектуре: Кристализација модернизма и други модернизам*, књига 3, ед. Милош Р. Перовић, ИДЕА/Архитектонски факултет, Београд, 2005, стр.150.
15. Вујовић, Константин, “Нека обележја послератне стамбене изградње у Београду”, *Изградња*, бр.11., (Београд, 1984.), стр.117-122.
16. Вујовић, Сретен: *Стамбена криза и људске потребе*, свеска 49, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1980.
17. Гидеон, Зигфрид, “СИАМ X”, *Архитектура*, X, бр.1-6., (Загреб,1956), стр.3-4.
18. Ђоковић, Милан, “Примена ИМС система у изградњи Новог Београда”, *Изградња*, бр.9., (Београд, 1985.), стр.39-47.
19. Злоковић, Ђорђе: *Оптимизација у избору и пројектовању конструкција*, свеска 12, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1975.

20. Злоковић, Милан, “Интегрисање модулора у Интернационални модуларни систем”, *Архитектура-урбанизам*, I, бр.6., (Београд, 1960.), стр.28-31.
21. Констандиновић, Светолик: *Развој стамбене политике и модели остваривања стамбене изградње*, Велетехна, Београд, 1993.
22. Краставчевић, Момир: *Неки елементи технологије грађења стамбених објеката*, свеска 69, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1980.
23. Кулић, Владимир, “Изградња Београда у периоду социјализма 1945-2000”, Конвенц-Вујић, Анамарија, ур., *50 београдских архитеката*, Академска мисао, Београд, 2002., стр.15-27.
24. Курент, Тине: *Системи стандардних модуларних мера у архитектури*, свеска 13, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1972.
25. Лојаница, Милан, “Иван Антић градитељ”, Архитекта Иван Антић, каталог изложбе, Салон Музеја савремене уметности, Београд, 1975.године
26. Лукић, Света, “Социјалистички естетизам”, *Матица књижевног живота 1953-1983.*, Градина, Ниш, 1983., стр.67.-69.
27. Максимовић, Милан, “Монтажно грађење станбених зграда”, *Изградња*, III, бр.1., (Београд, 1951), стр.26-28.
28. Маневић, Зоран, Домљан, Ж., ет ал., ур.: *Архитектура XX вијека*, Просвета, Београд, Спектар, Загреб, Прва књижевна комуна, Мостар, 1986.
29. Марковић, Предраг: *Београд између истока и запада 1948-1965*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
30. Мартиновић, Урош, “Тридесет година архитектуре у Београду”, *Урбанизам Београда*, VIII, бр.37., (Београд, 1976.), стр.10-13.
31. Мацура, Милорад, “Становање”, *Архитектура*, IV, бр.11-12., (Загреб, 1950.), стр.23-29.
32. Милићевић, Миодраг, “Стамбена зграда са сводовима инж.милорада Мацуре”, *Изградња*, III, бр.1., (Београд, јануар, 1951), стр.19-25.
33. Минић-Шинжар, Драгана.: *Урбанистички параметри и стандарди становања у Београду*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003.
34. Мурављов, Михајло, ур.: *Саветовање надоградња стамбених и јавних зграда, зборник радова*, Југословенско друштво за испитивање и истраживање конструкција, Београд, 2000.
35. Непотписани аутор чланка, “Закључци првог југословенског саветовања о стамбеној изградњи и становању у градовима”, *Архитектура*, X, бр.1-6., (Загреб, 1956), стр.30.
36. Непотписани аутор чланка, “Пројекат као фактор за јефтиније грађење”, *Човјек и простор*, IV, бр.69, (Загреб, 1957.), стр.2.
37. Несторовић, Богдан, “Еволуција београдског стана”, *Годишњак града Београда*, књига 2, (Београд, 1955.), стр.247-266.
38. Перовић, Милош Р.: *Анатомија Београда*, Плато, Београд, 2002.
39. Перовић, Милош Р.: *Искусва прошлости*, Завод за планирање развоја града Београда, Београд, 1985.
40. Перовић, Милош Р.: *Историја модерне архитектуре: Антологија текстова, Књига 3 - Традиција модернизма и други модернизам*, Архитектонски факултет, Београд, 2005.
41. Прокић, Татјана, “Неке могућности ремоделовања - новобеоградско искуство”, у зборнику радова *Унапређење становања* Архитектонског факултета у Београду из 1998. године
42. Пуст, Виктор: *Modeli stanovanjske gradnje in zazidave z obzirom na spreminjanjače potrebe, (doktorska disertacija)*, Љубљана, 1988.
43. Равникар, Едвард, и Канић, Лиза, “Stanovanjska kolonija”, *Архитектура*, I, бр.3., (Загреб, 1947.), стр.28-29.
44. Радовић, Ранко, ур., “Публикована дела послератне југословенске архитектуре”, *Архитектура урбанизам*, VIII, бр.47., (Београд, 1967.), стр.45-60.
45. Рихтер, Вјенцеслав, “Стамбени торњеви у Београду”, *Архитектура*, XIV, бр.1-3., (Загреб, 1960.), стр.33-34.
46. Стојановић, Братислав, Мартиновић, Урош, *Београд 1945 – 1975.*, Урбанизам, архитектура, Београд, 1978., п. 1 – 247.
47. Трбојевић, Ранко, *Комбиналитет функционалних елемената у префабрикованој стамбеној изградњи*, свеска 48, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1978.
48. Фремpton, Кенет: *Модерна архитектура: критичка историја*, Орион арт, Београд, 2004.
49. Хичкок, Х. Р., Џонсон, Ф.: *Интернационални стил*, Грађевинска књига, Београд, 1998.
50. Чанак, Михајло: *Вредновање квалитета у стамбеној изградњи и становању*, (докторска дисертација), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1984.
51. Чанак, Михајло, “Мала прича о заборављеним “Београдских 5””, *ARD rewiew*, бр.33., (Београд, 2005), стр.20-29.
52. Чанак Михајло, “Формирање система вредновања употребне вредности стана”, *Архитектура урбанизам*, XVII, бр. 74-77., (Београд, 1976), стр.102-104.
53. Шегвић, Невен, “Конкурсна скица за типизирану кућу у Београду”, *Архитектура*, I, бр.3., (Загреб, 1947.), стр.27.
54. Шегвић, Невен, “Стваралачке компоненте архитектуре ФНРЈ”, *Архитектура*, IV, бр.5-6., (Загреб, 1950.), стр.5-40.

55. Шегвић Невен, Мацура Милорад и Марасовић Рико, “Прво саветовање архитеката и урбаниста ФНРЈ у Дубровнику – Закључци Првог саветовања архитеката и урбаниста ФНРЈ о питањима урбанизма и архитектуре, одржаног у Дубровнику од 23. до 25. новембра 1950.”, *Архитектура*, IV, бр.11-12., (Загреб, 1950.), стр.4-13.
56. Штраус, Иван: *Архитектура Југославије 1945 – 1990*, Свјетлост, Сарајево, 1991.
57. Монографије стамбених насеља: Браћа Јерковић, Београд, 1974., Шумице, Београд, 1975., Коњарник 1, 2, 3, Београд, 1975, интерна документација ИНПРОС-а

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

1. Аљоша, Жанко, ур., Стан I, Одбор за публицистичку делатност војног грађевинарства, Београд
2. Антоновић, Савка, “Резултати досадашње обнове и изградње Београда”, *Архитектура*, IV, бр.1-4., (Загреб, 1950.), стр.160-168.
3. Бистровић, Јосип: *Прилог ријешењу санације стамбених објеката изграђених монтажним системом грађења ЈУГОМОНТ – ЈУ – 61 у Загребу*, специјалистички рад, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1985.
4. Богдановић, Богдан, „О савременим стамбеним насељима“, *Комуна*, бр.1, (Београд, 1956.), стр.59-61.
5. Венцлер, Федор, „Најтежај за урбанистичко решење стамбеног комплекса на Новом Београду“, *Архитектура*, XX, бр.91-92., (Загреб, 1966.), стр.45-49.
6. Вујовић, Бранко: *Београд у прошлости и садашњости*, Драганић, Београд, 2003.
7. Гропиус, Валтер, “О интернационалном стилу”, Човјек и простор, II, бр.35., (Загреб, 1955.), стр.4.
8. Гомбош, Стјепан, “Проблеми пројектирања станова од ослобођења до данас”, *Архитектура*, IV, бр.5-6., (Загреб, 1950), стр.47-54.
9. Злоковић, Милан, „Улога непрекидне поделе или „Златног пресека“ у архитектонској композицији“ (I, II и III део)“, *Преглед архитектуре*, бр.1 (1953.), бр.2 (1954.), и бр.3 (1955.), стр.11-17., 44-48., и 80-85.
10. Ивковић, Владислав, *Основи префабрикованих зграда (конструктивни склопови - елементи - материјали)*, свеска 15, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1985.
11. Игњатовић, Богдан, “Архитектура у Србији”, *Југославија*, свеска 13, (Београд, 1957), стр.112-117.
12. Илић, Љубомир, “О проблему станбене јединице у Новом Београду”, *Архитектура*, IV, бр.5-6., (Загреб, 1950), стр.101-104.
13. Јовановић, Багрић, “Нови Београд, сведочанство социјалистичке изградње у новој Југославији”, *Југославија*, бр.14-16., (Београд, 1948.), стр.14-17.
14. Крунић, Јован, “Архитектура Београда”, (сепарат), *Техника*, бр.5., (Београд, 1954.).
15. Маневић, Зоран, “Од соцреализма до ауторске архитектуре”, *Техника*, бр.3, Београд, 1970. године, стр. 390.
16. Марковић, Срба, “О раду наших бироа за норму”, *Изградња*, III, бр.2., (Београд, фебруар, 1951), стр.29-30.
17. Мартиновић, Урош: *Модерна Београда: Архитектура Србије између два*
18. Миленковић, Бранислав: *Елементи за дефинисање пројектног задатка*, свеска 8, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1980.
19. Миленковић, Бранислав: *Развој програмских начела*, свеска 7, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1980.
20. Миленковић, Бранислав: *Речник модуларне координације*, свеска 30, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1978.
21. Миленковић, Бранислав: *Теорија потреба – Пројекат 1/1978*, свеска 32., последипломске свеске, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1978.
22. Миленковић, Бранислав, “Квадрат као елемент композиције”, *Преглед архитектуре*, бр.4-5., (Београд, 1955-1956.), стр.128-134.
23. Милојевић, С., и Јеремић, М.: *Стамбена политика и стамбена изградња*, Југословенски преглед, Београд, 1993.
24. Минић, Оливер, “Десети међународни конгрес за модерну архитектуру”, *Комуна*, бр.5, (Београд, 1956), стр.46-50.
25. Минић, Оливер, “Последњи СИАМ 1956. године у Дубровнику: неостварени сусрет са Ле Корбизијеом”, *Архитектура урбанизам*, VI, бр.35-36., (Београд, 1965.), стр.84.
26. Минић, Оливер, “Преглед урбанистичке и архитектонске делатности у Југославији од 1945. до 1965”, посебно издање часописа *Техника*, (Београд, 1966.), стр.49-66.
27. Мохоровчић, Андрија, “Прилог теоретској анализи проблематике архитектонског обликовања”, *Архитектура*, III, бр.1-2., (Загреб, 1950), стр.5-12.
28. Мохоровчић, Андрија, “Теоретска анализа архитектонског обликовања”, *Архитектура*, III, бр.1-2., (Загреб, 1950), стр.6-8.
29. Непотписани аутор чланка, “Изложба савремене архитектуре Југославије”, *Архитектура-урбанизам*, I, бр.1, (Београд, 1960.), стр.31.
30. Непотписани аутор текста, “Изложба стваралаштва француског архитекта Ле Корбизијеа”, *Политика*, XLIX, бр.362., (Београд, 1952), стр.8.
31. Neuman, Oscar: *CIAM '59 in Otterlo*, Karl Krämer Verlag, Stuttgart, 1961.
32. Nowicki, Matthew, “Origins and Trends in Modern Architecture”, Ockman, Joan, ed. *Architecture Culture 1943 – 1968. A Documentary Anthology*, (1993) New York: Columbia Books of Architecture and Rizzoli, 2000., стр.150-156.

33. Петовар, Ксенија: *Социолошко истраживање услова живота у стамбеним заједницама у Новом Београду*, (магистарска теза), Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1976.
34. Петровић, Иван, *Системски приступ методологији пројектовања*, свеска 6, Архитектонски факултет - последипломске студије, Београд, 1977.
35. Пиха, Бранислав, “Десет година стамбене изградње у Београду”, *Комуна*, бр.2, (Београд, 1956), стр.32-
36. Прљевић, Миладин, “Проблем стамбених зграда”, *Техника*, бр.2-3., (Београд, 1947), стр.49-54.
37. Пунишић, Љиљана: *Методологија вредновања стамбених насеља за потребе програмирања стамбенеизградње*, (магистарска теза), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1981.
38. Радојковић, Љубица, и Петричић, Бранко, “Омладинске радне бригаде на изградњи Београда 1947-1950. године”, *Годишњак града Београда*, књига V, (Београд, 1958), стр.363-417.
39. Redstone, L., *Art in Architecture*, University of New York, New York, 1968.
40. Smithson, Peter and Alison, *The Charged Void: Architecture*, Monacelli Press, New York, 2001.
41. Smithson, Peter and Alison, “The Heroic Period of Modern Architecture”, *Architectural Design*, volume XXXV, no.12, London, 1965.
42. *Србија у модернизацијским процесима XX века*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1994.
43. Стојановић, Братислав, “Стамбена изградња”, *Техника*, бр.4., (Београд, 1952), стр.404-414.
44. Стојановић, Бранислав и Мартиновић, Урош, “Београд 1945-1975”, *Урбанизам архитектура*, Београд, недатирано.
45. Турина, Владо, “Модулор Ле Корбизијеа и марсељски експеримент”, *Архитектура*, VI, бр.2, (Загреб, 1953), стр.39-40.
46. Чалдаровић, Огњен: *Сувремено друштво и урбанизација*, Школска књига, Загреб, 1987. године
47. Чобелић, Никола, “Наш досадашњи привредни развој и његове перспективе”, *Економска политика 2*, Рад, Београд, 1958, стр.7.-8.
48. Шегвић, Невен, “Уводник”, *Архитектура*, I, бр.1-2., (Загреб, 1947.), стр.3.
49. Шегвић, Невен, “Напомене редакције уз чланак Бранка Максимовића”, *Архитектура*, II, бр.8-10., (Загреб, 1948.), стр.76-80.

Summary: Dragana Mecanov

THE TYPOLOGY OF FORMS OF RESIDENTIAL ARCHITECTURE IN THE FIFTIES OF THE XX CENTURY IN BELGRADE

The purpose of all typological studies is closer investigation of the development of forms throughout building construction history. The fifties and the sixties of the XX century (after the Second World War) present a period of intense construction building; through a concurrence of circumstances – demographic trends and industrialization, residential development in Belgrade reaches its peak. It resulted in a large number of residential buildings, blocks and estates providing the basis for analyses and typological classifications. In addition, every typology remains open to further development, study, revision or refutation. This opens up possibilities for further consideration and conclusions concerning postwar building design practices, theoretical research and terminological achievements relating to residential development.

Taking into account a large number of examples, the text cites and presents typical forms and dwelling units; however, this does not make the results representative. The typologies of the study were established with the aim to provide a systematic and comprehensive presentation of dwelling construction in the fifties in Belgrade, as well as in other areas since construction building experience spreads. Dwelling units can be divided in accordance with three criteria for typological classification. They are:

I Typology of dwelling buildings on the basis of programmes of flats

II Typology of dwelling buildings of the fifties by the relation of function and form

III Typology of dwelling buildings on the basis of development of spatial structures of floor plans of dwelling units.

This study of the typology of postwar residential architecture raised several questions:

Did individual elements precede the appearance of the type?

Did every period exhibit precursors of certain elements which would later be manifested as a group?

ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Apartments designed for three, four or five people (Illustration taken from: Bajlon, Mate, *Housing, Topic 1: Organization of the Apartment*, vol. 41, the Faculty of Architecture, Belgrade 1979, page 52)

Fig. 2. Typified plan for industrial zones (Illustration taken from: Gomboš, Stjepan, „Issues Concerning the Design of Apartments from the Liberation to Present Day“ *Architecture*, IV, No. 5-6 (Zagreb, 1950, page 52)

Fig. 3. Architectural structure, by architect Ivo Bartolić (Illustration taken from: Gomboš, Stjepan, „Issues Concerning the Design of Apartments from the Liberation to Present Day“ *Architecture*, IV, No. 5-6 (Zagreb, 1950, page 51)

Fig. 4. In schemes below circular relation is made in several different ways (Illustration taken from: Bajlon, Mate, *Housing, Topic 1: Organization of the Apartment*, vol. 41, the Faculty of Architecture, Belgrade 1979, page 41)

Fig. 5. The schemes below show two alternatives – the first two floor plans differ in the relation of groups and their position in relation to the direction of incoming communication (Illustration taken from: Bajlon, Mate, *Housing, Topic 1: Organization of the Apartment*, vol. 41, the Faculty of Architecture, Belgrade 1979, page 42)

Fig. 6. The photograph of erected montage house “Mont MG 1” at the site (Illustration taken from: Bartolić, Ivo, „Montage Construction of Apartment Buildings“, *Architecture*, IV, No. 2 (Zagreb, February 1950, page 29)

Fig. 7. The floor plan of the montage house “Mont MG 1” (Illustration taken from: Bartolić, Ivo, „Montage Construction of Apartment Buildings“, *Architecture*, IV, No. 2 (Zagreb, February 1950, page 29)

Fig. 8. The front façade and the floor plan of the montage house “M2” (Illustration taken from: Bartolić, Ivo, „Montage Construction of Apartment Buildings“, *Architecture*, IV, No. 2 (Zagreb, February 1950, page 26)

Fig. 9. Projects of the Yugoslav Building Construction Centre – graphic presentation of projects in modular coordination (DGA/74 from 1959) (Illustration taken from: *Architecture and Urban Planning*, XIV, No. 74-77, (Belgrade, 1975), page 29

Fig. 10. Example of a building of hollow blocks in modular coordination (from the Instruction for Design of Apartments in Modular coordination, DGA/130 from 1961) (Illustration taken from: *Architecture and Urban Planning*, XIV, No. 74-77, (Belgrade, 1975), page 29

Fig. 11. Schemes of GIS (Illustration taken from: *Construction*, III, No.1, (Belgrade, 1951), supplement, no pagination.

Fig. 12. Typical floor plan and the cross section of the apartment building at 14 Pariska Street (Illustration taken from: Mitrović Mihajlo: *Recent Architecture of Belgrade*, Yugoslavia, Belgrade, 1975, page 70)

Fig. 13. Photograph of an apartment building by architect Radovan Mitrović, in block 33 (Personal photograph, 22 April, 2006)

Fig. 14. Analysis of the architectural structure of the apartment building in block 33, Omladinskih Brigada Street, New Belgrade, by Architect Radovan Mitrović (Illustration taken from: Prokić Tatjana, *Some Possibilities for Remodelling – Experience from New Belgrade*“ in the collection of paperes „Advancement of Housing“ of the Faculty of Architecture in Belgrade from 1998, page 414)